

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของหมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาบริเวณพื้นที่ลุ่มท่าศาลาใน การพัฒนาคุณภาพชีวิตครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และผลการวิจัยจากเอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งจะนำเสนอเนื้อหาสาระตามลำดับดังนี้

1. แนวคิดเรื่องคุณภาพชีวิต
2. แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชน
3. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
4. ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับชนบทไทย
5. ข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้านในงานพัฒนาชนบท
6. ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเรื่องคุณภาพชีวิต

การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชากรและชุมชน เป็นนโยบายหลักที่ແບ່ນຖຸກປະເທດໃນໂລກ ให้ความสำคัญเป็นอันดับต้น เพราการมีประชากรและชุมชนที่มีคุณภาพชีวิตที่ดีย่อมส่งผลให้สังคม ของประเทศนີ້ ๆ พบทແຕ່ความเจริญก้าวหน้ามั่นคง ความสงบสุข อย่างไรก็ตาม เม້ວ່າ “คุณภาพ ชีวิต” จะເປັນຄໍາທີ່ຄູກນຳນາໃຊ້ຍ່າງກວ້າງຂວາງໃນປັຈງບັນແຕ່ກົດຕ່ອກຕ່ອກອືນຍາຍໃຫ້ສັດເຈນໄປໃນແນວທາງ ເດີວັດນັ້ນ ເນື່ອຈາກມີລັກຄະພະເປັນນາມຮຽນສູງ ປະກອບກັບການຮັບຮູ້ຄູນກາພີວິຕົມກຈະແຕກຕ່າງກັນໄປ ຕາມກຸມື້ອງ ແລະສັກພແວດລ້ອມຂອງບຸກຄົດແຕ່ຊູນໜານ ດັ່ງນັ້ນ ຈຶ່ງຄວນໄດ້ສຶກຍາຂໍອມຸລແລະແນວຄົດ ເກື່ອງກັບຄູນກາພີວິຕົມ ເພື່ອສ້າງຄວາມຮູ້ພື້ນຖານໃນເຮືອງຕາມລຳດັບຫຼວງຂອ່ອຕ່ອງໄປນີ້

1. ความหมายของคุณภาพชีวิต

คุณภาพชีวิตเป็นຄໍາທີ່ມີຄວາມໝາຍກວ້າງຂວາງ ໄນສາມາດກຳຫັນດຳຈຳກັດຄວາມທີ່ ຕາຍຕ້າວລັງໄປໄດ້ ເນື່ອຈາກປັຈງທີ່ຄົນເຮົາຕ້ອງການເພື່ອມີຄູນກາພີວິຕົມນັ້ນຍ່ອມແຕກຕ່າງກັນໄປຕາມສັກພ ທີ່ສິ່ງແວດລ້ອມ ກຸມື້ອງ ຕລອດຈົນປະສົບກາຮົມ ແລະ ໂດກທັນຂອງແຕ່ລະຄນ ນອກຈາກນັ້ນຄູນກາພ ທີ່ວິຕົມຍັງເປັນນາມຮຽນທີ່ຍົກຕ່ອກສ້າງເຄື່ອງມືອໜີ້ເກີມທີ່ວັດໃຫ້ແນ່ນອນ ຈຶ່ງນີ້ແຕ່ຄວາມໝາຍແລະ ຄຳຈຳກັດຄວາມທີ່ບຽນຕານກວິຊາກອບກັນ ພະນັກການສຶກຍາສາຂາຕ່າງໆ ເຊັ່ນ ສາທາລັກວິທະຍາ ມານຸ່ຍວິທະຍາ ຈິຕົວທະຍາ ສິ່ງແວດລ້ອມ ເສີ່ງສຸດຕ່ອມ ຮົມທັງນັງທີ່ນ່ວຍງານໃຫ້ໄວ້ຫລາກຫລາຍ ເພື່ອສື່ບໍ່ຄວາມເຂົ້າໃຈກັນ ໃນເສີ່ງເປົ້າຢັ້ງເຖິງ (relative term) ດັ່ງເຊັ່ນ

1.1 ยุพา อุดมศักดิ์ (2517) กล่าวไว้ว่า “คุณภาพชีวิต หมายถึง คุณภาพในด้านสุขภาพ สังคม เศรษฐกิจ การศึกษา การเมือง และศาสนา ซึ่งเป็นคำเทียบเคียง ไม่มีเกณฑ์ตายตัวแน่นอน กล่าวคือ ทุกคนหรือทุกประเทศอาจจะกำหนดมาตรฐานต่าง ๆ กันไปตามต้องการ และความต้องการในด้านคุณภาพชีวิตนี้ย่อมเปลี่ยนแปลงไปได้ตามเวลาและภาวะ”

1.2 ชัยวัฒน์ ปัญจพงษ์, จาเร็ฐ มะวิโรจน์ และสุรีย์ กาญจนมาศ (อ้างถึงใน มาลี สถาบัตย์, 2547) ได้ให้ข้อคิดเห็นไว้ว่า “คุณภาพชีวิต หมายถึง ชีวิตที่ไม่เป็นภาระ และไม่ก่อให้เกิดปัญหาแก้สังคม เป็นชีวิตที่มีความสมบูรณ์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ มีความเพียงพร้อม และสามารถที่จะดำรงสุภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองให้สอดคล้องกับสุภาพแวดล้อมและค่านิยมของสังคม สามารถแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า หรือปัญหาที่ลับซับซ้อนได้ สามารถคาดคะเนเหตุการณ์ภายในได้อย่างถูกต้อง และสามารถดำเนินชีวิตที่ชอบธรรม เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตนพึงประสงค์ ภายใต้เครื่องมือและทรัพยากรที่มีอยู่”

1.3 สมน อัมรวิวัฒน์ (2525) กล่าวไว้ว่า “คุณภาพชีวิต หมายถึง ชีวิตที่มีคุณภาพ ซึ่งเป็นชีวิตที่อยู่รอด อยู่ดี อยู่ย่างมีหลักการ และบุคคลนั้นสามารถปรับตัวและแก้ไขปัญหาได้ เพื่อดำเนินชีวิตไปอย่างสงบตามอัตภาพ”

1.4 อวย เกตุสิงห์ (2526) ได้อธิบายว่า “คุณภาพชีวิต หมายถึง การมีร่างกายปกติ มีจิตใจปกติ มีความสำเร็จในหน้าที่การงาน และมีความสำเร็จในสังคม”

1.5 สิปปันนท์ เกตุทัต (2529) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “คุณภาพชีวิต คือ ชีวิตที่มีความสุข ชีวิตที่สามารถปรับตันเองให้เข้ากับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ และสิ่งแวดล้อมทางสังคม และสามารถปรับธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมให้เข้ากับตันเองโดยไม่เบี่ยดเบี้ยนธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และสังคม”

1.6 องค์การยูเนสโก (1978) ได้สรุปความคิดเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตไว้ว่า “คุณภาพชีวิต เป็นความรู้สึกของการอยู่อย่างเพียงพอ (มีความสุข ความพึงพอใจ) ต่อองค์ประกอบต่าง ๆ ของชีวิต ซึ่งมีส่วนสำคัญมากที่สุดของบุคคล”

1.7 ฮาร์แลนด์ (Harland อ้างถึงใน นิศารัตน์ ศิลป์เพชร, 2540) กล่าวไว้ว่า “คุณภาพชีวิตต้องรวมไปถึงการที่เราสามารถแสวงหาปัจจัยต่าง ๆ รวมไปถึงสุขภาพ ความคิด อารมณ์ สิทธิ และความยุติธรรมทางกฎหมาย ระดับการศึกษาสำหรับคนทุกวัย และปราศจากผลกระทบจากสุภาพแวดล้อม นอกจากนี้คุณภาพชีวิตยังเกี่ยวข้องกับการมีที่อยู่อาศัยที่ดี การมีโอกาสพักผ่อนหย่อนใจและนันทนาการ การมีความสัมพันธ์ที่ดี มีความรัก ความอบอุ่นภายในครอบครัว รวมทั้งการมีความสามารถปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงของสังคม ได้”

จากคำจำกัดความของ “คุณภาพชีวิต” ที่นำเสนอไปแล้วนั้น จะพบสาระสำคัญที่คล้ายคลึงกันหลายประการ กล่าวคือ คุณภาพชีวิตอาจเกิดขึ้นมาเป็นของโครงสร้าง ถ้าเข้าผู้นั้นมีปัจจัยต่าง ๆ สนับสนุน เช่น อาหาร สุขภาพอนามัย ที่อยู่อาศัย การศึกษา การมีงานทำ รายได้ จริยธรรม

และสภาพแวดล้อม ซึ่งปัจจัยเหล่านี้จะต้องเหมาะสม กลมกลืนกับบุคคลตามเวลา สถานที่ และความเปลี่ยนแปลงของสังคม

จากด้านสรุปได้ว่า คุณภาพชีวิตหมายถึง สภาพการดำรงชีวิตที่บุคคลเกิดความสุขทั้งทางร่างกายและจิตใจ อันเนื่องมาจากการได้รับการตอบสนองความต้องการในด้านต่าง ๆ อย่างเพียงพอ และเหมาะสม

2. ความสำคัญของการพัฒนาคุณภาพชีวิต

คุณภาพชีวิตเป็นเกณฑ์หรือมาตรฐานที่มนุษย์สร้างขึ้น และขวนขวยให้ได้มาเพื่อพัฒนาตนเองไปสู่เป้าหมายที่พึงประสงค์ บุคคลและครอบครัวที่มีคุณภาพชีวิตที่ดี ย่อมมีเป้าหมายในการดำรงชีวิตให้ดีขึ้นในทุก ๆ ด้านตลอดเวลา เป็นด้านว่า ด้านการศึกษา อาชีพ รายได้ สุขภาพอนามัย คุณธรรม จริยธรรม ฯลฯ ซึ่งจะช่วยให้ปัญหาต่าง ๆ ในสังคมลดลง หรือหมดไปได้ เช่น ปัญหาครอบครัว ปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้นประเทศไทยจึงใช้ความพยายามอย่างเต็มที่ในการที่จะปรับปรุงพัฒนาประชากรที่ด้อยคุณภาพให้มีคุณภาพชีวิตที่สูงขึ้นจนถึงระดับมาตรฐานที่สังคมต้องการ เพื่อช่วยให้บุคคลและสังคมเกิดความเจริญก้าวหน้า มีความสุขสมบูรณ์ และเกิดความมั่นคงปลอดภัยไปพร้อม ๆ กัน

สรุปได้ว่าคุณภาพชีวิตมีความสำคัญทั้งต่อบุคคลและสังคมอย่างยิ่ง โดยผู้มีคุณภาพชีวิตจะช่วยให้ตนเองและสังคมมีความสงบสุข และเกิดลักษณะดังต่อไปนี้ (นิศาสตร์ ศิลปเดช, 2540)

2.1 บุคคลจะมีการดำรงชีวิตในแนวทางที่ดี ใช้วิธีการอันชอบธรรมในการสนองความต้องการในด้านต่าง ๆ ของคน โดยไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่น

2.2 บุคคลจะมีการสร้างสรรค์พัฒนา คิดปรับปรุงตนเอง สังคมและสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้นอย่างเสมอ

2.3 บุคคลจะใช้ภูมิปัญญา เหตุผล และวิธีการแห่งสันติในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ

2.4 บุคคลจะมีการยอมรับในคุณค่าและความสำคัญของตนเอง ผู้อื่น สังคม และสิ่งแวดล้อม ดังนั้นการอยู่ร่วมกันในสังคมจึงมีปัญหาและความขัดแย้งน้อย

2.5 บุคคลจะเป็นพื้นฐานของครอบครัวและสังคมที่มีความสงบสุข มีความเจริญก้าวหน้า มีเสถียรภาพ ความปลอดภัย ความเป็นปึกแผ่นมั่นคง และความเป็นระเบียบรีบารอย

3. เครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิต

เครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตก็คือ เกณฑ์ที่นักวิชาการ น่วยงานหรือองค์กรทั้งหลายได้กำหนดไว้ เพื่อใช้เป็นเครื่องชี้วัดหรือประเมินคุณภาพชีวิตนั้นเอง อย่างไรก็ตามเกณฑ์ที่ใช้เป็นเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตย่อมแตกต่างกันออกไป เพราะคุณภาพชีวิตวัดออกมานี่เป็นค่าตายตัวได้ยาก และไม่ได้เป็นมาตรฐานเดียวกันในทุกสังคม แม้แต่ผู้คนในสังคมเดียวกัน ก็ยังมีเกณฑ์ชี้วัดคุณภาพชีวิตไม่เหมือนกัน เนื่องจากความแตกต่างระหว่างบุคคล หรือสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้คุณภาพชีวิต

บังอยู่ภายในไห่เจ้อนไห่ที่ชั้นช้อนอิกด้วย ดังปรากฏให้เห็นอยู่เนื่อง ๆ ว่า คนจำนวนไม่น้อยที่ร่วมราย มีการศึกษาสูง นิมนานิญโญ่ โทรุตรา พรั่งพร้อมด้วยเครื่องอำนวยความสะดวกในบ้าน กลับไว้ความสุข สุกคันที่ด้วยโอกาสหรือขาดแคลนสิ่งเหล่านี้อิกหลายคนไม่ได้ อย่างไรก็ต้องคงคุณวุฒิ นักวิชาการ หลายท่าน และหน่วยงานหรือองค์กรหลายแห่งทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศได้พยายามวางแผนที่ เพื่อกำหนดเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิต ไว้ ซึ่งจะยกตัวอย่างมาแสดงดังต่อไปนี้

3.1 เกณฑ์เครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตของผู้ทรงคุณวุฒิและนักวิชาการ

3.1.1 วัลเลส (Wallace, 1974) ได้กำหนดชั้นความมีคุณภาพชีวิตไว้ในวิทยานิพนธ์ ระดับปริญญาเอก ซึ่งเสนอต่อมหาวิทยาลัยเพนซิลวาเนีย ไว้ว่าจะต้องประกอบด้วย

- 1) มีสุขภาพและสวัสดิการ
- 2) มีการติดต่อสื่อสารกันในสภาพแวดล้อมของตนเอง
- 3) เป็นทรัพยากรมนุษย์
- 4) สามารถติดต่อกับบุคคลได้ทุกคน
- 5) มีสติปัญญา ร่างกาย และอารมณ์ที่ดี
- 6) มีการพัฒนาเศรษฐกิจ
- 7) มีความมั่นคงปลอดภัย

3.1.2 โจนอลด์สัน (Donaldson, 1976 ถูกถอดใน นิการัตน์ ศิลปเดช, 2540) นักจิตวิทยา ได้กำหนดตัวชี้วัดคุณภาพชีวิต ไว้ดังนี้

- 1) การมีงานทำ
- 2) การพักผ่อน
- 3) การรับประทานอาหาร
- 4) การอนหลับ
- 5) การติดต่อทางสังคม
- 6) การเป็นพ่อแม่ มีครอบครัว
- 7) การประกอบอาชีพรายได้
- 8) ความรัก
- 9) สิ่งแวดล้อม
- 10) การยอมรับตนเอง

3.1.3 พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต, 2533 ถูกถอดใน สุกังค์ จันทวนิช และวรรษี ไทยานันท์, 2541) ได้จำแนกคุณภาพชีวิตออกเป็น 3 ระดับ คือ

- 1) คุณภาพชีวิตระดับพื้นฐาน (ทักษะมิคัตณะ) มีดังนี้
  - (1) สุขภาพดี มีพลานามัย และมีปัจจัยรักษาส่างเสริมสุขภาพ

(2) พึงต้นเองได้ทางเศรษฐกิจ เช่น มีอาชีพ มีความประทัยด ขยัน และสุจริต มีเงินใช้ และใช้เงินเป็น เป็นผู้ผลิตและบริโภคเป็น

(3) มีอาหารที่มีคุณค่า มีกินและกินเป็น

(4) มีที่อยู่อาศัย และที่ทำงานที่เหมาะสม ไม่แออัด สะอาด สะดวกสบาย ต่อการดำรงชีวิต การทำงาน และการเดินทาง

(5) มีครอบครัว ซึ่งมีกำลังพอบำรุงเลี้ยงได้ อยู่กันด้วยความสุข ห้องอบอุ่น และร่มเย็น

(6) อยู่ร่วมและทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ดี รับผิดชอบ เอื้อเพื่อ มีน้ำใจ เกือกรุณาย ผูกมิตร และขวนขวย ทำกิจที่เป็นประโยชน์

(7) มีเวลาว่างเป็นของตนเอง และรู้จักใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ใน การเสนอความรื่นรมย์บันเทิงที่ไทย ชื่นชมชาติซึ่งในสุนทรีย์ และในการที่จะพัฒนาตนยิ่งขึ้นไป ในด้านต่าง ๆ

2) คุณภาพชีวิตระดับพัฒนาการ (สัมปราวิกตตะ) มีดังนี้

(1) มีการศึกษา รู้เข้าใจเท่าทันเหตุการณ์ มีประสบการณ์ที่เป็นฐานของ การดำเนินชีวิต และตัดสินใจอย่างฉลาด

(2) มีวิจารณญาณ พิจารณาเหตุปัจจัย รู้จักคิด รู้จักแก้ปัญหา ดำเนิน ชีวิตด้วยปัญญา มีคุณลักษณะที่จะแก้ไขความทุกข์ได้

(3) มีจิตใจที่พัฒนาการประดิษฐ์คุณธรรมและจริยธรรม เชื่อนั่นในการ ความดี ประพฤติดีงาม สุจริตทั้งกาย วาจา ใจ มั่นใจในคุณค่าแห่งชีวิตของตน

(4) สุภาพจิตดี มีความมั่นคงทางจิตใจ มีเจตคติดีงาม จิตใจปลอดโปร่ง เปิดกว้างผ่องใส เป็นสุข มองโลกและชีวิตตามความเป็นจริง

3) คุณภาพชีวิตระดับเอื้อโอกาส (อุภัยตตะ)

(1) มีความปลอดโปร่งทั้งกายใจ เช่น ปราศจากโรคผู้ร้าย ละอายุนุช

(2) อยู่ในสังคมที่มีสวัสดิการและบริการดี อำนวยต่อการพัฒนาชีวิต ความ เสนอภาค และไม่ตรึงเคราะห์

(3) อยู่ในสังคมที่อำนวยโอกาสในการทำงานที่ต้นฉบับ โอกาสในการ เรียนรู้ และเข้าถึงวิทยาการต่าง ๆ โอกาสในการมีส่วนร่วมในสังคม ในชุมชน และในทางการเมือง และโอกาสในการได้รับความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจ

(4) อยู่ในสังคมที่มีระเบียบ มีขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม และกฎหมายที่เป็นธรรม และเอื้อต่อการพัฒนาชีวิตและสังคม

(5) มีธรรมชาติแวดล้อมที่เกื้อกูล รื่นรมย์ สวยงาม ผืนน้ำอากาศบริสุทธิ์ ไร้มลพิษ

- 3.1.4 วิธุรย์ ปัญญาภูต (2535) กล่าวถึง เครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตดังนี้
- 1) การยอมรับในศักยภาพของการพัฒนาตนเองของประชาชน
  - 2) การยอมรับและปฏิบัติตามระเบียบและกฎหมายที่ของสังคมในการพัฒนา
  - 3) การพัฒนาเครือข่ายขององค์กรชาวบ้าน
  - 4) การมีอำนาจในการตัดสินใจประกอบกิจกรรม

- 3.1.5 เสรี พงษ์พิศ (2536) กล่าวถึงดังนี้เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตดังนี้
- 1) มีความพร้อม ความสำนึกรัก และความกระตือรือร้นที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน

- 2) ไม่มีความทุกข์ยาก ขาดแคลน ความเจ็บไข้ ความไม่รู้
- 3) มีการรวมกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหา
- 4) มีการปรับตัวตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม เพื่อก่อให้เกิดความสงบสุข

ในครอบครัว

- 5) มีหลักศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวของจิตใจ
- 6) ใช้จริตประเพณี และวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ
- 7) มีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในกระบวนการพัฒนาและแก้ปัญหา (การมีอำนาจในการตัดสินใจด้วยตนเอง)
- 8) มีอำนาจในการคิดวิเคราะห์
- 9) ตระหนักและเห็นคุณค่าของศักยภาพของตนเองที่จะนำไปใช้ในการพัฒนา

- 10) มีความคิดสร้างสรรค์ อดทนในการพัฒนา
- 11) มีการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ช่วยเหลือกัน ฟังฟ้าซึ่งกันและกัน

3.2 เกณฑ์เครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตของหน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ

3.2.1 กรมอนามัย การศึกษา และสวัสดิการของสหรัฐอเมริกา (U.S. Department of Health Education and Welfare) ได้กำหนดเครื่องมือชี้คุณภาพชีวิตไว้ดังนี้ (อ้างถึงใน นิศาสตร์ศิลป์เดช, 2540)

- 1) สุขภาพและโรคภัยไข้เจ็บ
- 2) ความเคื่องไหทางสังคม
- 3) สภาพแวดล้อมทางกายภาพ
- 4) รายได้และความยากจน
- 5) การศึกษาวิทยาศาสตร์และศิลปะ
- 6) ความเป็นระเบียบเรียบร้อยและความปลอดภัยทางสังคม
- 7) การมีส่วนร่วมและการแตกแยกกัน

3.2.2 องค์การยูเนสโก (UNESCO) ในภูมิภาคเอเชีย ได้กำหนดเครื่องบ่งชี้คุณภาพชีวิตของบุคคลและชุมชนไว้ดังนี้ (อ้างถึงใน นิหารัตน์ ศิลป์เดช, 2540)

- 1) อาหารและโภชนาการ
- 2) สุขภาพ
- 3) การศึกษา
- 4) สภาพแวดล้อมและรายได้
- 5) การมีงานทำ
- 6) สถานภาพสตรี
- 7) ที่อยู่อาศัย

3.2.3 คณะกรรมการอำนวยการงานพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในชนบท (พชช.) ได้ระบุถึงเครื่องชี้วัดความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ซึ่งถูกกำหนดขึ้นเพื่อใช้ในการชี้วัดคุณภาพชีวิตของประชาชนในชนบทตามเกณฑ์ ความจำเป็นพื้นฐานในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545 – 2549) ไว้เป็น 6 หมวดดังนี้ (คณะกรรมการอำนวยการงานพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในชนบท, 2545)

หมวดที่ 1 สุขภาพดี (ประชาชนมีสุขภาพอนามัยดี)

หมวดที่ 2 มีบ้านอาศัย (ประชาชนมีที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม)

หมวดที่ 3 ฝึกให้การศึกษา (ประชาชนมีโอกาสเข้าถึงบริการด้านการศึกษา)

หมวดที่ 4 รายได้ก้าวหน้า (ประชาชนมีการประกอบอาชีพ และมีรายได้พอเพียงต่อการดำรงชีวิต)

หมวดที่ 5 ปลูกฝังค่านิยมไทย (ประชาชนมีการปลูกฝังค่านิยมให้กับตนเอง เพื่อให้คุณภาพชีวิตดีขึ้น)

หมวดที่ 6 ร่วมใจพัฒนา (ประชาชนมีจิตสำนึกและร่วมกันรักษาสิทธิของตนเอง เพื่อประโยชน์ของชุมชนหรือท้องถิ่น)

นอกจากนี้คณะกรรมการอำนวยการอำนวยการงานพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในชนบท (พชช.) ได้กำหนดเครื่องชี้วัดข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน / ชุมชน (กชช. 2ค) ซึ่งช่วยให้ทราบถึงคุณภาพชีวิต สภาพความเป็นอยู่ และสภาพปัญหาของหมู่บ้าน / ชุมชน สำหรับใช้ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (ปี 2550 – 2554) ไว้ 6 ด้าน 31 ตัวชี้วัด ดังนี้

1) ด้านโครงสร้างพื้นฐาน มี 7 ตัวชี้วัด ได้แก่

- (1) ถนน
- (2) น้ำกิน
- (3) น้ำใช้
- (4) น้ำเพื่อการเกษตร

- (5) ไฟฟ้า
- (6) การมีที่ดินทำกิน
- (7) การติดต่อสื่อสาร
- 2) ด้านการประกอบอาชีพและมีงานทำ มี 7 ตัวชี้วัด ได้แก่
- (8) การมีงานทำ
- (9) การทำงานในสถานประกอบการ
- (10) ผลผลิตจากการทำงาน
- (11) ผลผลิตจากการทำไร่
- (12) ผลผลิตจากการทำเกษตรอื่น ๆ
- (13) การประกอบอุตสาหกรรมในครัวเรือน
- (14) การได้รับประโยชน์จากการมีสถานที่ท่องเที่ยว
- 3) ด้านสุขภาพและอนามัย มี 4 ตัวชี้วัด ได้แก่
- (15) ความปลอดภัยในการทำงาน
- (16) การป้องกันโรคติดต่อ
- (17) การกีฬา
- (18) การปลอดยาเสพติด
- 4) ด้านความรู้และการศึกษา มี 3 ตัวชี้วัด ได้แก่
- (19) ระดับการศึกษาของประชาชน
- (20) อัตราการเรียนต่อของประชาชน
- (21) การได้รับการศึกษา
- 5) ด้านความเข้มแข็งของชุมชน มี 5 ตัวชี้วัด ได้แก่
- (22) การเรียนรู้โดยชุมชน
- (23) การได้รับการคุ้มครองทางสังคม
- (24) การมีส่วนร่วมของชุมชน
- (25) การรวมกลุ่มของประชาชน
- (26) การเข้าถึงแหล่งเงินทุนของชุมชน
- 6) ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มี 5 ตัวชี้วัด ได้แก่
- (27) คุณภาพของดิน
- (28) คุณภาพของน้ำ
- (29) การปลูกป่าหรือไม้ยืนต้น
- (30) การใช้ประโยชน์ที่ดิน
- (31) การจัดการสภาพแวดล้อม

จากตัวอย่างของเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตที่ได้นำเสนอไปแล้วนั้น จะเห็นได้ว่าปัจจัยที่ผู้ทรงคุณวุฒิ นักวิชาการ หน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ มักนำมาใช้เป็นเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิต ได้แก่ สุขภาพอนามัย อาร์ซีพและการมีงานทำ รายได้ การศึกษา สวัสดิการทางสังคม ชีวิตครอบครัว การใช้เวลาว่าง สภาพแวดล้อมทางกายภาพ ความปลอดภัย คุณธรรม จริยธรรม การมีส่วนร่วม พัฒนา และการพึ่งตนเอง

4. แนวทางในการปรับปรุงพัฒนาคุณภาพชีวิต

การปรับปรุงพัฒนาคุณภาพชีวิตเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องดำเนินการทั้งของบุคคลและสังคม เพื่อให้เกิดผลสมบูรณ์สูงสุดในการพัฒนาประเทศ ทั้งนี้การยกระดับคุณภาพชีวิตของบุคคล และสังคมให้สูงขึ้นนั้นควรมีมาตรการที่จะดำเนินการเป็น 2 ระดับ คือ ระดับบุคคลและครอบครัว (บุคคล) และระดับสังคมหรือประเทศ (มหาภาค) ซึ่งทั้งสองระดับจะต้องมีอุดมการณ์ที่สอดคล้องกัน และร่วมมือกัน จึงจะทำให้การดำเนินงานเกิดผลสำเร็จได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ

4.1 การปรับปรุงพัฒนาคุณภาพชีวิตระดับรัฐบาล รัฐบาลมีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงในการปกป้อง พัฒนา และแก้ปัญหาทุกด้านที่เกิดขึ้นในประเทศไทย โดยเน้นการปรับปรุงพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนไทยเป็นเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาประเทศ ซึ่งได้กำหนดไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับตั้งแต่เริ่มใช้เมื่อ พ.ศ. 2504 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน การปรับปรุงพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนโดยรัฐบาลได้ดำเนินการควบคู่กันมากับการป้องกันและแก้ไขปัญหาประชาชนผ่านมาตรการและโครงการต่าง ๆ ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติทุกฉบับ

4.2 การปรับปรุงพัฒนาคุณภาพชีวิตระดับบุคคลและครอบครัว ในระดับนี้ถือเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญที่สุดที่จะทำให้การเสริมสร้าง พัฒนา และการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนและสังคมบรรลุเป้าหมายได้ เพราะไม่ว่ารัฐบาลจะตั้งโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีเลิศเพียงใดก็ตาม หากบุคคลและครอบครัวไม่ให้ความร่วมมือในการปฏิบัติตามแผนงานและโครงการต่าง ๆ แล้ว เป้าหมายการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนและสังคมคงไม่สามารถประสบผลสำเร็จได้ ซึ่ง การปฏิบัตินั้นในระดับบุคคลและครอบครัวเพื่อให้มีพื้นฐานของคุณภาพชีวิต มีดังนี้ (นิศาสัตน์ศิลป์เดช, 2540)

4.2.1 การรักษาสุขภาพอนามัย การรักษาสุขภาพอนามัยของบุคคลและสมาชิกในครอบครัวจะทำได้โดยการพักผ่อน การออกกำลังกาย และการรับประทานอาหารที่มีคุณค่า ซึ่ง ต้องมีอัตราส่วนที่เหมาะสมกับวัยและพัฒนาการของแต่ละคน การมีสุขภาพอนามัยที่ดีย่อมเป็นคุณภาพพื้นฐานที่สำคัญ อันส่งผลไปสู่ความสามารถทางด้านร่างกาย สติปัญญา และการประกอบอาชีพการงานของบุคคล

4.2.2 การศึกษาหาความรู้ บุคคลที่หวังความสุขและความเจริญก้าวหน้าของชีวิต จำเป็นต้องศึกษาหาความรู้อยู่เสมอ ซึ่งสามารถกระทำได้หลายทาง เป็นต้นว่า ศึกษาจากครู อาจารย์ ในสถานศึกษา ศึกษาหาความรู้และประสบการณ์จากสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวในชีวิตประจำวัน หรือ จากสื่อทั้งหลาย การที่เรามั่นศึกษาหาความรู้ จะช่วยให้เกิดความรอบรู้ในเรื่องราวหรือเหตุการณ์ ต่าง ๆ แล้วสามารถวางแผนและตัดสินใจในการดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องเหมาะสม นำมาสู่การมีคุณภาพชีวิตที่ดี เพราะโลกปัจจุบันเป็นโลกแห่งข้อมูลข่าวสาร ผู้ที่รอบรู้ด้านทันข่าวสารข้อมูลย่อมได้เปรียบและมีโอกาสประสบความสำเร็จในชีวิตมากกว่า

4.2.3 การไฟหากาหนด ตามธรรมชาติของมนุษย์เรามักแสวงหาความเจริญ ก้าวหน้า ดังนั้นบุคคลใดก็ตามแม้ว่าจะมีความรู้ความสามารถมากน้อย แต่ถ้าไม่คิดปรับปรุงชีวิต ของตนเองหรือสิ่งที่อยู่รอบตัวให้ดีขึ้น ก็จัดว่าเป็นคนพิծธรรมชาติ เนื่องจาก ไร้คุณภาพ ด้วยเหตุนี้ คนที่มีคุณภาพจึงต้องพัฒนาตนเองให้เกิดความเจริญก้าวหน้า และสร้างความเจริญก้าวหน้าให้แก่ สังคม ประเทศชาติ ตามมาด้วย

4.2.4 การเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรม คุณธรรมจริยธรรมจะช่วยให้บุคคลรู้จัก พิค – ชอบ – ชี้ว่า – ดี และปฏิบัติดนไปในทางที่จะให้เกิดความสุข ความเจริญทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น คุณธรรมที่ควรปลูกฝังให้เกิดขึ้นในบุคคล ได้แก่ ความรับผิดชอบ ความขยันหมั่นเพียร ความเมตตา กรุณา ความซื่อสัตย์สุจริต ความโอบอ้อมอารี ความกตัญญูกตเวที ความละอายต่อบาป ความอ่อนน้อมถ่อมตน ความรักชาติและเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ความสามัคคี ฯลฯ

4.2.5 ความร่วมมือในการพัฒนาครอบครัว ชุมชน และสังคม เนื่องจากมนุษย์ มิได้อยู่ตามลำพัง แต่ต้องพึ่งพาอาศัยและอยู่ร่วมกับบุคคลอื่น ๆ ในสังคม จึงต้องรู้จักร่วมมือกันในการพัฒนาชีวิต นับตั้งแต่การพัฒนาตนเองเป็นลำดับแรก แล้วขยายออกไปสู่ครอบครัว ชุมชน สังคม และประเทศชาติ ดังนั้นสิ่งสำคัญที่จะช่วยให้คนมีคุณภาพชีวิตที่ดี ก็คือ การร่วมมือกับผู้อื่น เพื่อพัฒนาความก้าวหน้าให้แก่ชีวิต ไม่ว่าจะเป็นคนที่อยู่ในครอบครัวเดียวกัน ชุมชนเดียวกัน หรือ ผู้คนในส่วนอื่น ๆ ของสังคม ซึ่งจะเป็นผลทำให้ครอบครัวและสังคมเกิดความเจริญก้าวหน้า เป็นปีกแผ่นมั่นคง นำมาสู่ความสุขและการกินดือยดือของสมาชิกในครอบครัว ตลอดจนสังคมด้วย

สรุปได้ว่า แนวทางในการปรับปรุงพัฒนาคุณภาพชีวิตจะประสบความสำเร็จได้อย่างมี ประสิทธิภาพนั้น จะต้องดำเนินการใน 2 ระดับ คือ ระดับรัฐบาลและระดับบุคคลและครอบครัว แต่อย่างไรก็ตาม ในระดับบุคคลและครอบครัวถือเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญยิ่ง เพราะหากในระดับ นี้ขาดความร่วมมือ งานด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชากรและสังคมก็ยากที่จะประสบความสำเร็จ และบรรลุเป้าประสงค์ได้

5. การจัดกิจกรรมเพื่อปรับปรุงพัฒนาคุณภาพชีวิต

การจัดกิจกรรมเพื่อปรับปรุงพัฒนาคุณภาพชีวิต สามารถทำได้หลายลักษณะและหลายแนวทาง เช่น จัดกิจกรรมโดยบุคคลคนเดียว โดยการรวมกลุ่ม โดยองค์กรของเอกชน และโดยองค์กรของรัฐบาล เป็นต้น สำหรับกิจกรรมที่จะจัดขึ้นเพื่อปรับปรุงพัฒนาคุณภาพชีวิตนั้นก็สามารถทำได้หลาย ๆ ด้าน ซึ่งควรจะต้องเป็นกิจกรรมที่ตรงกับปัญหาและความต้องการของประชาชน ทั้งนี้ในการจัดแต่ละครั้งอาจมีเพียงกิจกรรมเดียว หรือมากกว่าหนึ่งกิจกรรมพร้อม ๆ กันก็ได้ โดยต้องพิจารณาถึงปัญหาความต้องการ และความร่วมมือของกลุ่มเป้าหมายในการพัฒนาตลอดจนความสามารถและความพร้อมด้านบุคคล งบประมาณ และทรัพยากรอื่น ๆ ของผู้จัดกิจกรรม สำหรับกิจกรรมส่วนใหญ่ที่มักจัดขึ้นเพื่อปรับปรุงพัฒนาคุณภาพชีวิตได้แก่ (นิศาสตร์ศึกษาปี 2540)

5.1 กิจกรรมพัฒนาด้านสุขภาพอนามัย จัดได้หลายด้านดังนี้

5.1.1 กิจกรรมด้านการแพทย์และสาธารณสุข เช่น

- 1) จัดอบรมตามโครงการสาธารณสุขมูลฐาน
- 2) จัดอบรมความรู้ด้านสุขภาพ อนามัยที่คิดแก่ประชาชน เช่น เรื่อง โรคเอดส์ การป้องกันอุบัติเหตุ การใช้ยาประเทกต่าง ๆ และการดูแลสุขภาพคน老 เป็นต้น
- 3) ติดต่อหน่วยแพทย์เคลื่อนที่มาให้บริการแก่ประชาชน
- 4) จัดตั้งสหกรณ์และกองทุนฯประจำหมู่บ้าน

5.1.2 กิจกรรมด้านอาหารและโภชนาการ เช่น

- 1) อบรมแม่บ้านในด้านโภชนาการ
- 2) จัดทำโครงการอาหารกลางวันในโรงเรียนร่วมกับผู้ประกอบและบุคลากร ในชุมชน
- 3) ส่งเสริมการนำผลผลิตทางการเกษตรมาปรุงเป็นอาหารในครัวเรือน

5.1.3 กิจกรรมด้านนันทนาการเพื่อสุขภาพ เช่น

- 1) จัดกิจกรรมกีฬา เช่น จัดให้มีการแข่งขันกีฬา หรือการเล่นกีฬาของชุมชน
- 2) จัดให้มีสถานที่และผู้นำการออกกำลังกายเป็นประจำทุกวัน

5.2 กิจกรรมพัฒนาด้านการศึกษา จัดได้หลายรูปแบบดังนี้

5.2.1 กิจกรรมส่งเสริมการรู้หนังสือและข่าวสาร เช่น

- 1) จัดอาสาสมัครสอนหนังสือตามหมู่บ้าน
- 2) จัดห้องสมุดหรือที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน
- 3) เชิญผู้ทรงคุณวุฒิให้ความรู้ด้านต่าง ๆ เพื่อเพิ่มพูนความรู้ และประสบการณ์ให้แก่ประชาชน
- 4) จัดตั้งศูนย์พัฒนาเด็กเล็กหรือเด็กวัยก่อนเรียน

5.2.2 กิจกรรมส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพการจัดการศึกษา เช่น

- 1) การจัดหาทุนการศึกษาสำหรับนักเรียนที่ยากจน
- 2) จัดหาวัสดุอุปกรณ์ทางการศึกษาสนับสนุนโรงเรียนที่อยู่ห่างไกล
- 3) ยกย่อง ให้ขวัญกำลังใจ และชัดสวัสดิการแก่ครูผู้เสียสละ และอุทิศตน

เพื่อการศึกษาของชาติอย่างจริงจัง

5.3 กิจกรรมพัฒนาชุมชน ท้องถิ่น และสังคม ดำเนินการในรูปแบบดังนี้

5.3.1 กิจกรรมจัดนำร่องสาธารณูปโภคและสุขาภิบาลชุมชน เช่น

- 1) พัฒนาถนนหนทาง แหล่งน้ำ และธนาคารข้าว
- 2) จัดตั้งกลุ่มผู้นำชุมชน เพื่อพัฒนาด้านต่าง ๆ ในชุมชน
- 3) จัดรักษาความสะอาด และความเป็นระเบียบเรียบร้อยของชุมชน

5.3.2 กิจกรรมส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณี เช่น

- 1) จัดอบรมเพื่อเสริมสร้างคุณธรรมในการทำงาน การบริหารงาน และการพัฒนาท้องถิ่นให้แก่ผู้นำในหมู่บ้าน
- 2) จัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมประเพณีวัฒนธรรมอันดีของชุมชนและท้องถิ่น
- 3) รวมกลุ่มจัดงานเทศกาลและประเพณีต่าง ๆ ที่สำคัญของชุมชนและท้องถิ่น
- 4) จัดกิจกรรมเชิดชูยกย่องผู้กระทำความดี เป็นแบบอย่างที่ดีในด้านคุณธรรมจริยธรรม

ท้องถิ่น

5.4 กิจกรรมพัฒนาด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ กิจกรรมทางด้านการส่งเสริมอาชีพและรายได้ของประชากรกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งสามารถจัดได้หลายรูปแบบดังนี้

5.4.1 กิจกรรมการให้ความรู้ทางอาชีพ เช่น

- 1) จัดวิทยากรมาให้ความรู้แก่กลุ่มที่สนใจอาชีพต่าง ๆ
- 2) จัดพาไปศึกษาดูงานด้านการประกอบอาชีพที่ได้ผลดีของชุมชนในท้องถิ่น
- 3) จัดหาเอกสาร ตำรา คู่มือการประกอบอาชีพต่าง ๆ มาให้ประชาชนได้ศึกษาทำความรู้

อื่น ๆ

5.4.2 กิจกรรมการประกอบอาชีพ เช่น

- 1) จัดการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการเกี่ยวกับอาชีพที่สร้างโอกาสที่ดีทางเศรษฐกิจ
- 2) เชิญวิทยากรจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมาช่วยเหลือเพื่อแก้ไขปรับปรุงอาชีพที่ทำอยู่ให้ได้ผลดียิ่งขึ้น
- 3) การรวมกลุ่มจัดตั้งสหกรณ์ต่าง ๆ เพื่อร่วมมือกันในการประกอบอาชีพ

4) จัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์หรือสหกรณ์เครดิตยูเนี่ยน เพื่อร่วมมือและช่วยเหลือกันในด้านการเงิน

จะเห็นได้ว่าการจัดกิจกรรมเพื่อปรับปรุงพัฒนาคุณภาพชีวิตให้แก่บุคคลและสังคมทำได้ในหลายลักษณะ เช่น กิจกรรมด้านสุขภาพอนามัย การศึกษา การพัฒนาชุมชน และอาชีพการงาน เป็นต้น หากจัดทำอย่างจริงจังจะประสบผลสำเร็จ ก็จะช่วยเสริมสร้างชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี มีความสุข มั่นคง ให้แก่บุคคล ครอบครัว ชุมชน และประเทศชาติ

แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชน

การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนนับเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาชุมชนในแนวใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการดำเนินโครงการพัฒนาชุมชนบทที่มีประสิทธิภาพ เพราะเป็นที่ทราบก็ในหมู่นักพัฒนาชุมชนทั้งหลายแล้วว่า กระบวนการพัฒนาจะสัมฤทธิ์ผลเป็นอย่างดีนั้น มิได้เกิดจากการกำหนดโดยนาย โครงการ และแผนงานของรัฐบาล และดำเนินการโดยหน่วยงาน หรือองค์กรของรัฐ แต่เกิดจากการส่งเสริมให้ประชาชนและชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาทุกขั้นตอน ตลอดจนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจอย่างอิสระเต็มที่ เพื่อให้การดำเนินงาน พัฒนาชุมชนและการแก้ปัญหาของชุมชนเป็นไปตามความจำเป็น และความต้องการอย่างแท้จริง ของประชาชนในชุมชน อันจะนำไปสู่ความสามารถในการพึ่งตนเองในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนและชุมชน ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาชุมชนต่อไป

แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนมีข้อสูตรตามประเด็นสำคัญดังต่อไปนี้

1. ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน

คำว่า “การมีส่วนร่วมของประชาชน” ได้มีผู้ให้ความหมายที่หลากหลาย แตกต่างกันไปตามความเข้าใจ และประสบการณ์ของแต่ละบุคคล ดังนี้

1.1 อดิน ระพีพัฒน์ (2527) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน หมายความว่า การให้ประชาชนเป็นผู้คิดค้นปัญหา เป็นผู้ทำทุกอย่าง ไม่ใช่ถูกกำหนดให้เข้ามาร่วมในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ทุกอย่างต้องเป็นเรื่องของประชาชนที่คิดขึ้นมา

1.2 นเรศ สงเคราะห์สุข และยุวัฒน์ วุฒิเมธ (อ้างถึงใน ปาริชาติ วัลย์เสถียร และคณะ, 2543) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนในลักษณะที่เป็นกระบวนการของ การพัฒนา ตั้งแต่ต้นจนสิ้นสุดกระบวนการ ได้แก่ การวิจัย (ศึกษาชุมชน) การวางแผน การตัดสินใจ การดำเนินงาน การบริหารจัดการ การติดตามและประเมินผล ตลอดจนการจัดสรรงบประมาณที่เกิดขึ้น

1.3 ปาริชาติ วัลย์เสถียร และคณะ (2543) ได้ให้ความหมายไว้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนคือ การที่ประชาชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการควบคุมการใช้และกระจาย

๓

๓๐๙.๗๒

๙ ๒๗ ๗

158154

ทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำเนินธุรกิจ ทางเศรษฐกิจ และสังคม เป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนตามแนวทางการปกครองในระบบประชาธิปไตย ซึ่งเปิดโอกาสให้ประชาชนพัฒนาการรับรู้ สร้างความตื่นตัว และความสามารถในการตัดสินใจกำหนดชีวิตด้วยตนเอง

1.4 เพิ่มศักดิ์ mgrากิรนย์ (2543) ได้ให้ความหมายว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ การที่ประชาชนเข้ามาร่วมในกระบวนการที่ครอบคลุมด้วยแต่เริ่มต้นจนเสร็จสิ้น ได้แก่ การร่วมคิดในการซึ่ประดีนปัญหา การตัดสินใจ ดำเนินการ บริหารจัดการ ติดตามประเมินผล การจัดสรรผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น ตลอดจนการตรวจสอบการใช้อำนาจจริงโดยผู้ร่วมงานทุกฝ่าย ทั้งภาครัฐ เอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ และประชาชน ทั้งนี้ต้องมีอุดมการณ์ เป้าหมาย วัตถุประสงค์ และมีผลประโยชน์ร่วมกัน

จากความหมายดังกล่าว สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การที่ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาด้วยความสมัครใจ เพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ตามจุดหมายในทิศทางที่ต้อง ตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ดำเนินการ บริหารจัดการ ติดตาม ประเมินผล และแก้ไขปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานพัฒนา

2. ความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชน

ปัจจุบันเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางแล้วว่า การสร้างเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาตัวเองและชุมชน เป็นวิธีดำเนินการพัฒนาที่ถูกต้องและเหมาะสมอย่างยิ่ง ซึ่งมีผู้ได้กล่าวถึงคุณประโยชน์หรือความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาไว้โดยสรุปดังนี้ (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2540)

2.1 กระตุ้นให้ประชาชนตระหนักรถึงปัญหาของตนเอง และตระหนักรถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา

2.2 สร้างโอกาสให้ประชาชนได้ใช้และพัฒนาความสามารถของตนเอง

2.3 สร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของ การพัฒนาให้แก่ประชาชน ทำให้การพัฒนามีความมั่นคง ถาวร และต่อเนื่อง

2.4 ทำให้ประชาชนมีส่วนรับผิดชอบและมีอำนาจในการพัฒนาชุมชนของตนเอง

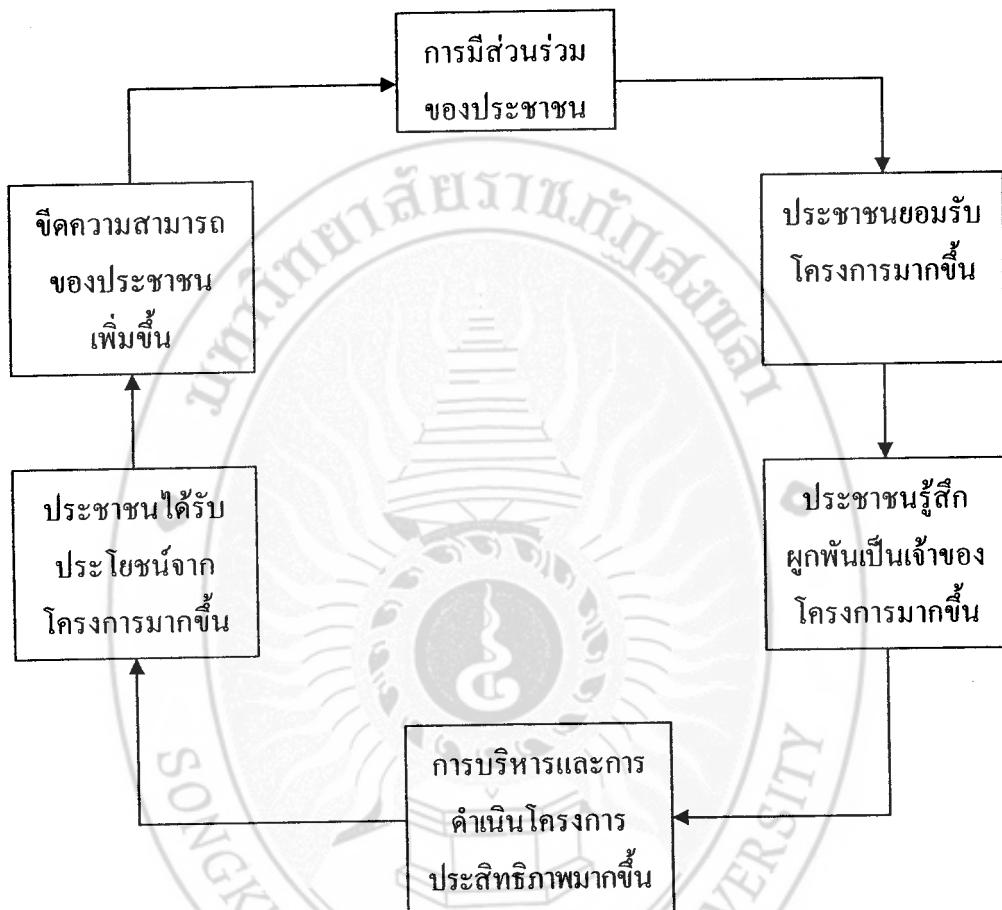
2.5 เป็นการระดมทรัพยากรบุคคลมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการพัฒนา

2.6 เป็นการส่งเสริมระบบประชาธิปไตย ทำให้ประชาชนมีความคิดอิสระในการ

ตัดสินใจ

นอกจากนี้ สมยศ ทุ่งหว้า (2534) ได้กล่าวถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนจะทำให้ประชาชนเกิดการรวมกลุ่มกันในการดำเนินโครงการต่าง ๆ เพื่อแก้ปัญหาของตนเอง ด้วยความรู้สึกยอมรับและผูกพันเป็นเจ้าของโครงการ

นั้น ๆ ซึ่งจะช่วยให้การบริหารงานและการดำเนินโครงการต่าง ๆ ภายในชุมชนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ผลที่ตามมาคือประชาชนจะได้รับประโยชน์จากโครงการตระหนึกรักษาความต้องการของตนมากขึ้น ตลอดจนเพิ่มขีดความสามารถในการพัฒนารวมทั้งแก้ปัญหาให้ตนเองและชุมชน โดยแสดงให้เข้าใจได้ชัดเจนดังภาพประกอบที่ 2

ภาพประกอบ 2 แบบจำลองแนวคิดเกี่ยวกับความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชน
ที่มา : สมยศ ทุ่งหว้า, 2534

จากการประกอบที่ 2 จะเห็นว่าการที่ประชาชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในท้องถิ่นของตนนั้น ย่อมทำให้ประชาชนรู้สึกผูกพันและพร้อมที่จะทำกิจกรรมต่าง ๆ ด้วยความเต็มใจ และในที่สุดการบริหารงานและการดำเนินโครงการต่าง ๆ ภายในชุมชนก็จะเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนมีความสำคัญต่อการดำเนินงานหลายประการ โดยเฉพาะการทำให้ประชาชนยอมรับโครงการ และสามารถดำเนินการให้บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมาย

และวัตถุประสงค์ที่กำหนด ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากการกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านั้นตรงกับความต้องการของประชาชน อีกทั้งยังช่วยในการพัฒนาขีดความสามารถของประชาชนในการช่วยเหลือตนเอง อันจะนำไปสู่การพึ่งตนเอง

3. กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน

กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาชุมชนนี้ ประชาชนจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการปฏิบัติงาน โดยมีนักพัฒนาหรือนักวิชาการจากภายนอกเป็นผู้ส่งเสริม และสนับสนุนในด้านต่าง ๆ เช่น ข้อมูลข่าวสาร เทคโนโลยี ซึ่งได้มีผู้กล่าวถึงกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาไว้ดังนี้

3.1 วิรช วิรชันภิวารรณ (2530) ได้กล่าวว่า กระบวนการในการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนที่ 4 ขั้นตอน คือ

3.1.1 การศึกษาชุมชน คือ การค้นหาปัญหาและความต้องการของชุมชน โดยนักพัฒนา ศึกษาและเรียนรู้สภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ทรัพยากร สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ในชุมชน ร่วมกับประชาชน โดยใช้วิธีการสังเกต และสัมภาษณ์ ทั้งทางตรงและทางอ้อม ข้อมูลบางส่วนอาจหาได้จากเอกสารหรืองานวิจัย

3.1.2 การวางแผนเพื่อแก้ปัญหา โดยมีการรวมกลุ่มกัน อภิปราย ถกเถียง แสดงความคิดเห็น นักพัฒนาเป็นผู้ประสานงาน โดยคงยั้งจัดลำดับผู้อภิปรายให้ข้อเท็จจริงและสรุปประเด็นสำคัญเป็นหลัก ส่วนชาวบ้านควรได้มีโอกาสเข้ามาร่วมอภิปราย แสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่ และนักพัฒนาต้องกระตุ้น เร่งเร้าให้ชาวบ้านแสดงความคิดเห็นให้มากที่สุด

3.1.3 การลงมือปฏิบัติตามแผน หรือวิธีการที่ได้ร่วมกันตัดสินใจแล้วจากขั้นตอนที่ 2 โดยชาวบ้านมีส่วนร่วม ในขั้นตอนนี้จะต้องได้ร่วมด้วยความศรัทธา และเชื่อมั่นในตนเองที่จะพัฒนาชุมชน

3.1.4 การประเมินผลงาน โดยชาวบ้านและนักพัฒนาจะร่วมกันกำหนดขั้นตอน ย่อๆ ๆ ต่างๆ ในการทำงานประเมินผล ตลอดจนคูณเปลี่ยนผ่านที่อาจเกิดขึ้นในระหว่างประเมินผล เพื่อที่จะได้แก้ไขได้ทันที

3.2 อคิน รพีพัฒน์ (2531) ได้กล่าวถึงกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนา ซึ่งมี 5 ระดับ คือ

3.2.1 ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา การพิจารณาปัญหาและจัดลำดับความสำคัญของปัญหา

3.2.2 ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาสาเหตุแห่งปัญหา

3.2.3 ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหา และพิจารณาแนวทาง วิธีการในการแก้ปัญหา

3.2.4 ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหา

3.2.5 ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการประเมินผลของกิจกรรมการพัฒนา

3.3 ประชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543) ได้ทบทวนวรรณกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง กับกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน แล้วพบว่าโดยทั่วไปแล้วกระบวนการมีส่วนร่วมของ ประชาชนมีดังนี้

3.3.1 การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชนจะเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนได้ร่วมกัน เรียนรู้สภาพของชุมชน การดำเนินชีวิต ทรัพยากรและ

3.3.2 การมีส่วนร่วมในการวางแผน โดยจะมีการรวมกลุ่มอภิปรายและแสดงความคิดเห็นเพื่อกำหนดนโยบาย วัตถุประสงค์ วิธีการ แนวทาง การดำเนินงาน และทรัพยากรที่ต้องใช้

3.3.3 การมีส่วนร่วมในการดำเนินการพัฒนา โดยการสนับสนุนค้านวัสดุ อุปกรณ์ แรงงาน เงินทุน หรือเข้าร่วมบริหารงาน การใช้ทรัพยากร การประสานงาน และดำเนินการขอ ความช่วยเหลือจากภายนอก

3.3.4 การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา เป็นการนำอาชีวกรรม มาใช้ให้เกิดประโยชน์ทั้งค้านวัสดุ และจิตใจ โดยอยู่บนพื้นฐานของความเท่าเทียมกันของบุคคล และสังคม

3.3.5 การมีส่วนร่วมในการติดตาม และประเมินผลการพัฒนา เพื่อที่จะแก้ไขปัญหา ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ได้ในทันที

จากที่กล่าวไปแล้วพอสรุปได้ว่า โดยส่วนใหญ่แล้วกระบวนการมีส่วนร่วมของ ประชาชนจะเริ่มจากการค้นหาปัญหาและสาเหตุ การวางแผนดำเนินกิจกรรมแก้ไขปัญหา การ ปฏิบัติงาน การร่วมรับผลประโยชน์และการติดตามประเมินผล ทั้งนี้นักพัฒนาจะต้องเปิดโอกาส ให้ประชาชนได้กระทำการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมพัฒนาด้วยตนเอง ซึ่งจะถือว่าเป็นการมี ส่วนร่วมอย่างแท้จริง เพราะประชาชนเป็นฝ่ายกำหนดความต้องการในการแก้ปัญหาของชุมชนด้วย ตนเอง

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) หรือที่นิยมเรียกว่า ว่า การวิจัยแบบ PAR เกิดจากการปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น จากการสั่ง การจากหน่วยเหนือ มาเป็นชุมชนหรือชาวบ้านผู้รับผลกระทบเป็นศูนย์กลางดำเนินการ ด้วยความ เชื่อในความสามารถของชาวบ้านว่าจะแก้ไขปัญหาของตนเองได้ ถ้าเข้ารู้และเข้าใจเป้าหมายการ พัฒนาตนเองและชุมชน วิธีการเช่นนี้นับว่าสอดคล้องกับกระแสชุมชนนิยม (localization) ที่ให้ ความสำคัญและอำนาจแก่ชาวบ้านและชุมชนในการกำหนดชะตาชีวิตของตนเอง (นุญนาค ตีวุฒิ,

2543) การวิจัยเชิงปฏิบัติแบบมีส่วนร่วม (PAR) จึงเป็นรูปแบบของการวิจัยที่ประชาชนผู้เกี่ยวน์เป็นประชากรที่ถูกวิจัยกลับบทบาทเปลี่ยนเป็นผู้ร่วมในการทำวิจัยนั่นเอง โดยการมีส่วนร่วมนี้จะต้องมีตลอดกระบวนการการวิจัย (อุทัย คุลยเกณ, 2544) ซึ่งจะขอนำเสนอสาระสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติแบบมีส่วนร่วม (PAR) ตามประเด็นดังต่อไปนี้

1. ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เป็นวิธีการวิจัยแบบหนึ่งที่ถูกนำมาใช้อย่างแพร่หลายมากขึ้นเรื่อย ๆ ใน การปฏิบัติงานด้านการพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะการพัฒนาบทบาทและได้มีผู้ให้คำนิยามไว้ว่าดังนี้

1.1 กรรมการศึกษานอกโรงเรียน (2538 อ้างถึงใน ขอบ เน็มกัดค และ โภวิทย พวงงาม, 2547) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เป็นการรวมทั้งการวิจัยแบบมีส่วนร่วมและการวิจัยเชิงปฏิบัติการเข้าด้วยกัน กล่าวคือเป็นการวิจัยที่พยายามศึกษาชุมชนโดยเน้นการวิเคราะห์ปัญหา ศึกษาแนวทางในการแก้ไขปัญหา ปฏิบัติตามแผนและติดตามประเมินผล ทั้งนี้ในการดำเนินการทุกขั้นตอน ชาวบ้าน ประชาชน หรือสมาชิกของชุมชนนั้น ๆ จะต้องเข้ามามีส่วนร่วมด้วย”

1.2 กมศ สุดประเสริฐ (2540) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) คือการวิจัย ค้นคว้า และหาความรู้ ตามหลักการของการวิจัยเชิงวิทยาศาสตร์แบบเดิม ๆ ต่างกันแต่เพียงว่า PAR นั้นมีวัตถุประสงค์มุ่งไปที่การแก้ปัญหาในการพัฒนา และเป็นการวิจัยที่ดำเนินไปด้วยการมีส่วนร่วมของชุมชน ผู้ร่วมงาน รวมทั้งในกระบวนการการวิจัยและการ นี้ หุ้นส่วนใช้ประโยชน์ของการวิจัย”

1.3 พันธุ์พิพ รามสูตร (2540) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เป็นรูปแบบของการวิจัยที่ประชาชนผู้เกี่ยวน์เป็นประชากรที่ถูกวิจัย กลับบทบาทเปลี่ยนเป็นผู้ร่วมในการทำวิจัยนั่นเอง โดยการมีส่วนร่วมตลอดกระบวนการการวิจัย...จนกระทั่งการกระจายความรู้ที่ได้จากการวิจัยไปสู่การลงมือปฏิบัติ”

1.4 อุทัย คุลยเกณ (2544) ได้กล่าวไว้ว่า “การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เป็นการทำวิจัยที่เน้นการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของคนหรือกลุ่มคนที่กำลังถูกวิจัย หรือที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ที่จะทำวิจัย โดยเข้ามาร่วมกับทีมวิจัยจากภายนอกในฐานะที่เสนอ กัน ในทุกขั้นตอนของกระบวนการทำวิจัย เริ่มตั้งแต่การตั้งโจทย์หรือการตั้งคำถามการวิจัย (research question) การออกแบบการวิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล ฯลฯ”

1.5 สุภังค์ จันทรานิช (2537) ได้กล่าวไว้ว่า “การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (PAR) หมายถึง วิธีการที่ให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมวิจัย เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์โดยอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการวิจัย นับตั้งแต่การกำหนด

ปัญหาการดำเนินการ การวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาหรือส่งเสริมกิจกรรม”

จากความหมายและนิยามต่าง ๆ ข้างต้น สรุปได้ว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) หมายความถึงการวิจัยเพื่อการพัฒนาที่รวมการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Research) กับการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) เข้าด้วยกัน และเป็นเครื่องมือในการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยคณานักวิจัย ชุมชน และแกนนำชาวบ้าน มีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยทุกขั้นตอนดังแต่การศึกษาชุมชน การวิเคราะห์ปัญหา การหาแนวทางในการแก้ปัญหา ตลอดจนการดำเนินงานและติดตามประเมินผล เพื่อให้ผลการวิจัยนำไปสู่การปฏิบัติได้จริงในการพัฒนา

2. เป้าหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

เป้าหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) คือการส่งเสริมให้สามารถใช้ในชุมชนได้เรียนรู้ ได้พัฒนาตนเอง โดยการทำวิจัยเพื่อนำไปสู่การพัฒนาชุมชนและสังคมทุกด้าน ซึ่งสามารถจำแนกวัตถุประสงค์ของการวิจัยแบบ PAR ได้ดังนี้ (กองพัฒนาอาสาสมัครและผู้นำห้องถิ่น กลุ่มงานวิจัยและพัฒนา กรมการพัฒนาชุมชน, 2544)

2.1 เพื่อปลูกจิตสำนึกให้คนในชุมชนได้ตระหนักรู้ในปัญหาของตนเองและชุมชน และเกิดความตระหนักรู้ในบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบของตน มีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาของตนเองและชุมชน

2.2 เพื่อดำเนินการวิจัยโดยเน้นการศึกษา การเก็บรวบรวม การวิเคราะห์อย่างเป็นวิทยาศาสตร์ เพื่อช่วยในการตัดสินใจ กำหนดปัญหาและแนวทางในการแก้ไขปัญหา รวมทั้งดำเนินการแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง โดยอาจร่วมกับองค์กรและหน่วยงานต่าง ๆ ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบในเรื่องนั้น ๆ

2.3 เพื่อร่วมกับชุมชนในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง

2.4 เพื่อส่งเสริมการรวมกลุ่มและการทำงานร่วมกันในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาชุมชน อีกทั้งผลักดันให้กิจกรรมทั้งหมดดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่อง

ดังนั้นในการวิจัยแบบ PAR จะต้องเกิดผลลัพธ์ที่อย่างน้อย 3 ประการ คือ ประชาชนได้รับการเรียนรู้เพิ่มขึ้น ประชาชนมีการกระทำมากขึ้น และประชาชนมีการเผยแพร่พลังความรู้กันมากขึ้น

3. ปรัชญาและแนวคิดของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เป็นรูปแบบการวิจัยที่ยกย่องบทบาทของชาวบ้านหรือประชาชนในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมอย่างสำคัญในการพัฒนาชุมชนของตนเอง โดยผ่านการเรียนรู้จากการได้ลงมือกระทำการวิจัยด้วยตนเองทุกขั้นตอน แล้วนำความรู้ที่ได้รับจากการศึกษาวิจัยและการลงมือกระทำการด้วยตนเองนั้นไปพัฒนาเพื่อปรับปรุงแก้ไข หรือเปลี่ยนแปลงชุมชน

ของตนให้ดีขึ้น การวิจัยแบบ PAR จึงเป็นกระบวนการทางประชาธิปไตยอย่างหนึ่ง ซึ่งมีปรัชญา และแนวคิดที่สำคัญดังนี้ (ขอบ เก็มลัด และโกรวิทย์ พวงงาน, 2547)

3.1 ความเชื่อในศักยภาพของมนุษย์ที่นำออกมายใช้ได้หากได้รับการพัฒนา ซึ่งการพัฒนานี้ไม่ได้มาจากการได้รับการศึกษาที่เป็นทางการ หากแต่เป็นการศึกษาที่เกิดจากการเรียนรู้ใน การลงมือปฏิบัติการวิจัยร่วมกัน ให้โอกาสในการคิด วางแผน และตัดสินใจ เรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง เมื่อมนุษย์ได้รับการพัฒนา ก็จะเป็นผู้ที่มีศักยภาพ และนำความรู้เหล่านั้นออกมายใช้ให้เป็นประโยชน์

3.2 ความเชื่อที่ว่ามนุษย์สามารถช่วยเหลือตนเองได้ (aided self-help) จึงต้องมีการสนับสนุนให้ประชาชนพัฒนาตนเอง โดยเปิดโอกาสให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการปัญหาของตนเอง ช่วยเหลือตนเองมากขึ้น

3.3 การมีส่วนร่วมของประชาชน (people participation) เป็นหลักการสำคัญของการวิจัยแบบ PAR เพราะ PAR จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่าย ทั้งชาวบ้าน นักวิจัย และชุมชน หากขาดฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งย่อมไม่ใช่ PAR นอกจากนี้การมีส่วนร่วมมีความสำคัญมากในทุกขั้นตอนของกระบวนการวิจัย ตั้งแต่การศึกษาชุมชน วิเคราะห์ปัญหา วางแผน ปฏิบัติติดตามและประเมินผล ตลอดจนการปรับปรุงแก้ไข มีความร่วมมือในลักษณะของ “หุ้นส่วน” (partnership) ที่เน้นการทำงานร่วมกันอย่างเสมอภาคทุกกระบวนการ

3.4 แนวคิดเรื่องเครือข่ายทางสังคม (social network) เป็นแนวคิดเกี่ยวกับการดึงเครือข่ายสำคัญต่าง ๆ ภายในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมมือกันทำงานเพื่อการพัฒนาชุมชน การทำวิจัยแบบ PAR จะต้องสร้างเครือข่ายอันประกอบด้วย ชาวบ้าน นักวิจัย และองค์กรภาครัฐและเอกชนที่มาร่วมดำเนินการในทุกขั้นตอนอย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และมีเป้าหมายเดียวกัน โดยคำนึงถึงความเสมอภาคและเท่าเทียมกันของชาวบ้าน นักวิจัย และนักพัฒนา

3.5 การคำนึงเรื่องความต้องการของประชาชน เนื่องจาก PAR เป็นกระบวนการที่มีความต่อเนื่องตลอดเวลาไม่มีที่สิ้นสุด การวิจัยที่มาจากการความต้องการอย่างแท้จริงจะส่งผลให้ประชาชนอยากรเข้ามามีส่วนร่วม และเรียนรู้ในการพัฒนาต่อไปอย่างยั่งยืน แต่ถ้าหากเป็นการริเริ่มจากคนนอกชุมชน เมื่อเวลาผ่านไปนาน ๆ ประชาชนอาจจะไม่เกิดความสนใจต่องานนี้อีกต่อไป

3.6 ความเท่าเทียมกันของคนในสังคม PAR เป็นการส่งเสริมความเท่าเทียมกันในชุมชน โดยให้ชาวบ้านมีบทบาทที่กล่าวเป็นนักวิจัย ไม่ใช่เป็นผู้ถูกวิจัยเพียงฝ่ายเดียวดังที่ผ่านมา ส่งผลให้ชาวบ้านรู้สึกถึงคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ในตนเอง ได้ปลดปล่อยทางความคิด ไม่ถูกกดซี่เป็นคนชาช่ายตอบ หรือผู้ด้อยโอกาสอีกต่อไป กลับมีพลังในการพัฒนาตนอย่างมากขึ้นในทุกกระบวนการ ซึ่งตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมพิจารณาปัญหา ร่วมตัดสินใจวางแผนปฎิบัติร่วมกัน จึงอยู่ในฐานะแบบ “เพื่อน” หรือ “หุ้นส่วน”

จะเห็นได้ว่า ในการดำเนินการวิจัยแบบ PAR ผู้วิจัยจะต้องมีแนวความคิดพื้นฐานว่า ชาวบ้านหรือประชาชนในชุมชนมีศักยภาพและความสามารถในการคิด การทำงานร่วมกันเพื่อชุมชนที่ดีขึ้น การวิจัยแบบนี้จะต้องเริ่มต้นจากปัญหาและความต้องการของชุมชน เพื่อให้กระบวนการวิจัยดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง และในกระบวนการวิจัยนั้นจะต้องนำเครือข่ายต่าง ๆ ทั้งชาวบ้าน นักวิจัย นักพัฒนา ตลอดจนองค์กรภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องมาทำงานร่วมกันอย่างมีศักดิ์ศรีทัดเทียมกัน ในฐานะเป็นผู้วิจัย

4. หลักการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ดังได้กล่าวไปแล้วว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เป็นรูปแบบการวิจัยที่สอดคล้องกับแนวความคิดการพัฒนาในปัจจุบันที่เน้นการพัฒนาที่ยึดประชาชนเป็นศูนย์กลาง และแก้ปัญหาด้วยกระบวนการเรียนรู้ในกลุ่มของประชาชนผู้ซึ่งเคยเป็นผู้ถูกวิจัยให้เปลี่ยนบทบาทมาเป็นผู้ร่วมทำวิจัย และเกิดการเรียนรู้ในทุกกระบวนการวิจัย การวิจัยแบบ PAR จึงมีหลักการสำคัญดังนี้ (Tandor อ้างถึงใน พันธุ์ทิพย์ รามสูตร, 2540)

4.1 ให้ความสำคัญและเคารพต่อภูมิความรู้ของชาวบ้าน โดยยอมรับว่าความรู้พื้นบ้าน ตลอดจนระบบการสร้างความรู้ และกำหนดความรู้ในวิธีอื่นที่แตกต่าง ไปจากองค์กรวิชาการ ยังเป็นสิ่งที่ปฏิบัติและยอมรับกันแพร่หลายในหมู่ชาวบ้าน คนยากจน เพื่อเป็นหนทางแก้ปัญหาในการดำรงชีวิตของเข้า

4.2 ปรับปรุงความสามารถและศักยภาพของชาวบ้าน ด้วยการส่งเสริม ยกระดับและพัฒนาความเชื่อมั่นในตัวเองของเข้า ให้สามารถวิเคราะห์และสังเคราะห์สถานการณ์ปัญหาของเข้า เอง ซึ่งเป็นการนำเอาศักยภาพเหล่านี้มาใช้ประโยชน์แทนที่จะเมินเฉย ละเลยหรือเหยียดหยามว่า เป็นสิ่งไร้ค่า เช่นเคยปฏิบัติกันมา

4.3 ให้ความรู้ที่เหมาะสมกับชาวบ้านและคนยากจน โดยให้สามารถได้รับความรู้ที่เกิดขึ้นในระบบสังคมของเข้า และสามารถที่จะทำความเข้าใจ แปลความหมาย ตลอดจนนำไปใช้ได้อย่างเหมาะสม

4.4 สนับสนุนศักยภาพของชาวบ้าน โดยการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมจะช่วยเปิดเผยให้เห็นถึงความสามารถที่ตรงกับปัญหาของชาวบ้าน เช่น การถูกกีดกันหรือแยกแยะ (alienated) จากผืนดิน และทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ การต้องดิ้นรนต่อสู้กับแรงบีบคั้นจากผู้มีอิทธิพล ซึ่งสิ่งเหล่านี้ เป็นถึงความสามารถที่นักวิจัยรูปแบบเก่าไม่ได้รู้นึกถึง และไม่เคยเป็นจุดเน้นในการศึกษาความรู้มาก่อน

4.5 ปลดปล่อยความคิด การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม จะช่วยให้ชาวบ้านและคนยากจนสามารถใช้ความคิด ความเห็นของตนอย่างเสรีในการมองสภาพการณ์ และปัญหาของตนเอง สามารถใช้วิจารณญาณในการวิเคราะห์วิจารณ์ ตรวจสอบสภาพเท็จจริงต่าง ๆ สามารถยืนหยัดต่อต้านพลังอิทธิพลจากภายนอก หรือจากอำนาจจากชั้นผู้มีอำนาจ

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่า การวิจัยแบบ PAR มีหลักการที่ตระหนักรถึงศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ คือ เคารพความคิดเห็นของชาวบ้านหรือประชาชนในชุมชน ยกย่องภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชน เพราะเป็นความคิดในการแก้ไขปัญหา จัดการปัญหาให้กับชุมชนด้วยความสามารถของชาวบ้านที่เรียนรู้การแก้ปัญหาด้วยตนเอง เนื่องจากชาวบ้านจะเป็นผู้รู้ดีว่าภายในชุมชนมีทรัพยากรใดบ้างที่สามารถนำมาจัดการแก้ไขปัญหาได้อย่างตรงกับสถานะ ดังจะส่งผลให้ประสบความสำเร็จในการแก้ไขปัญหาของชุมชน

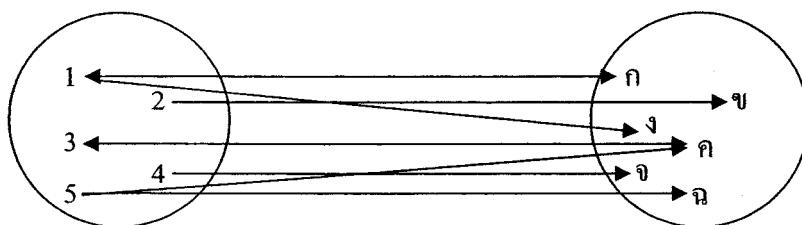
5. วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีส่วนร่วมเพิ่มเติมจากการวิจัยแบบมีส่วนร่วมในส่วนที่เกี่ยวกับการแสวงหาแนวทางแก้ปัญหา คือ ศึกษาชุมชนโดยเน้นถึงปัญหา และศึกษาทรัพยากรในท้องถิ่น เพื่อช่วยแก้ปัญหา ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้ (อมรา พงศาพิชญ์, 2529)

5.1 เน้นการศึกษาชุมชน โดยการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวบ้าน การศึกษาปัญหาและความต้องการ เป็นการช่วยกันวิเคราะห์สภาพปัจจุบันว่ามีข้อกพร่องที่ใดบ้าง เรื่องอะไรบ้าง บางหน่วยงานเขื่อว่า การศึกษาความต้องการจำเป็นพื้นฐาน (ปฐ.) ซึ่งรัฐบาลกำลังให้ทำทุกหมู่บ้าน อยู่ในปัจจุบัน เป็นวิธีการศึกษาสภาพชุมชนเพื่อเรียนรู้ปัญหาของชุมชนอยู่แล้ว ถ้าชาวบ้านได้ช่วยกันศึกษาวิเคราะห์กันอย่างจริงจังและไม่ใช่การกรอกข้อมูลโดยผู้ใหญ่บ้านหรือผู้ทรงคุณวุฒิเพียง 1-2 คน ก็คงพอถือได้ว่ามีการศึกษาสภาพชุมชนกันพอสมควร

นอกเหนือจากการศึกษาสภาพชุมชนเพื่อดูถึงปัญหาที่ควรแก้ไขแล้ว ถ้าจะมีการแก้ไขให้ได้ผล ก็ควรจะมีการสำรวจทรัพยากรในชุมชน ซึ่งจะรวมทั้งทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์ บริการของหน่วยงานต่าง ๆ ในพื้นที่ ทั้งภาครัฐและเอกชนด้วย

5.2 เน้นการหาแนวทางแก้ไขปัญหา โดยประชาชนมีส่วนร่วมการวิเคราะห์ปัญหาชุมชน และศึกษาดูว่าทรัพยากรในท้องถิ่นมีอะไรบ้างที่จะนำไปสู่วิธีการแก้ไข เป็นการพยามประยุกต์ข้อมูล 2 เรื่อง คือ เรื่องปัญหาและเรื่องทรัพยากรท้องถิ่น ดูว่าทำอย่างไรจึงจะนำทรัพยากรในท้องถิ่นมาแก้ปัญหาได้ จะต้องมองดูทุกแง่มุม อาจนำเสนอเป็นภาพได้ดังนี้

ปัญหาในชุมชน

ทรัพยากรในชุมชน

5.3 เน้นการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการคัดเลือกโครงการเพื่อนำไปปฏิบัติ ถ้ามีปัญหาอย่างเรื่อง และมีแนวทางแก้ไขปัญหาโดยใช้ทรัพยากรในท้องที่ได้หลายวิธี จะต้องมีการพิจารณา กันว่า ปัญหาเรื่องใดเร่งด่วนกว่า และวิธีการแก้ไขปัญหาด้วยวิธีใดจะเหมาะสมกว่ากัน การพิจารณาเรื่องความเหมาะสมของโครงการในการนำไปปฏิบัติ อาจต้องพิจารณาซึ่งเศรษฐศาสตร์ ในแง่ของความคุ้มทุน นอกจากนี้ต้องพิจารณาความเหมาะสมกับพื้นที่ วัฒนธรรมพื้นบ้านเดิม ฯลฯ

5.4 เน้นให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดำเนินการแก้ปัญหาและสามารถทำต่อไปได้ หลังจากนักวิจัยออกจากพื้นที่แล้ว วิธีการที่จะทำให้งานเดินต่อไปได้ตลอดไปคือ การหาคนในหมู่บ้านเป็นแก่นนำในการทำงานตั้งแต่ต้น และเพื่อให้แก่นนำในหมู่บ้านสามารถทำงานต่อไปได้ ควรมีเครื่องมือหรืออุปกรณ์เพื่อช่วยส่งเสริมในการสื่อสารให้ข้อมูลแก่ชาวบ้านต่อไปในทางปฏิบัติ

ในแง่ของระเบียบวิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ไม่ยึดติดกับรูปแบบอันเป็นมาตรฐานใด ๆ (Standard Design) การรวบรวมข้อมูลเชิงสามารถใช้ได้หลายรูปแบบ (โภวิท กระจาง, 2533) ส่วนใหญ่จะใช้วิธีการวิจัยเช่นเดียวกับการวิจัยเชิงคุณภาพ แต่การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะมีขั้นตอนมากกว่าวิจัยเชิงคุณภาพ เพราะต้องมีการปฏิบัติหรือกิจกรรมเพิ่มเข้ามา ตลอดจนการติดตามและปรับปรุงแก้ไขกิจกรรมนั้น แต่อย่างไรก็ต้องมีกระบวนการในการทำกิจกรรม และการติดตามยังคงใช้วิธีการเชิงคุณภาพเช่นกัน (สุภางค์ จันทวนิช, 2537) การรวบรวมข้อมูลเริ่มตั้งแต่การเข้าสำรวจและการสร้างความสัมพันธ์ การสังเกต การสัมภาษณ์และการวิเคราะห์ จะเน้นการมีส่วนร่วมของฝ่ายประชาชน วิธีการนั้นสามารถดำเนินการได้หลายวิธี เช่น การตะล่อมตาม (Probe) การประชุมกลุ่ม การใช้ดิจิทัล การประชุมปฏิบัติการ การสัมมนา การสำรวจ การให้คำปรึกษา การทำแผนที่ของชุมชน การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสนทนากลุ่ม และการอภิปราย (Wedley อ้างถึงใน โภวิท กระจาง, 2533) ส่วนจะเลือกวิธีใดในการให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่ต้องการนั้น ขึ้นอยู่กับการตกลงร่วมกันระหว่างนักวิจัยกับประชาชนในชุมชนนั้น ๆ (PHILDARRA อ้างถึงใน โภวิท กระจาง, 2533)

จากข้อมูลที่กล่าวไปข้างต้น สรุปได้ว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีวิธีการนอกเหนือไปจากการวิจัยแบบมีส่วนร่วมตรงที่มุ่งเน้นให้ประชาชนในชุมชนเข้ามาร่วมกันศึกษา วิเคราะห์สภาพปัญหาและความต้องการอันแท้จริงของชุมชน แล้วร่วมกันกำหนดกิจกรรมเพื่อดำเนินการแก้ปัญหารือสนองความต้องการนั้น ๆ ได้โดยอาศัยทรัพยากรทั้งหลายที่มีอยู่ในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรน้ำมัน หรือทรัพยากรธรรมชาติ อีกทั้งยังมุ่งเน้นให้ประชาชนในชุมชนสามารถดำเนินกิจกรรมต่อคัวตนเอง ได้แม้ว่านักวิจัยจะออกไปจากพื้นที่แล้วก็ตาม นอกจากนั้นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมยังมีวิธีการนอกเหนือไปจากการวิจัยเชิงคุณภาพทั่วไปตรงที่เพิ่มการดำเนินโครงการและกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันของประชาชนในชุมชนเพื่อพัฒนาและแก้ปัญหาค้าง ๆ ของชุมชน รวมทั้งมีการติดตามประเมินผลโครงการและกิจกรรมนั้น ๆ ร่วมกันอีกด้วย

6. องค์ประกอบของผู้เกี่ยวข้องกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

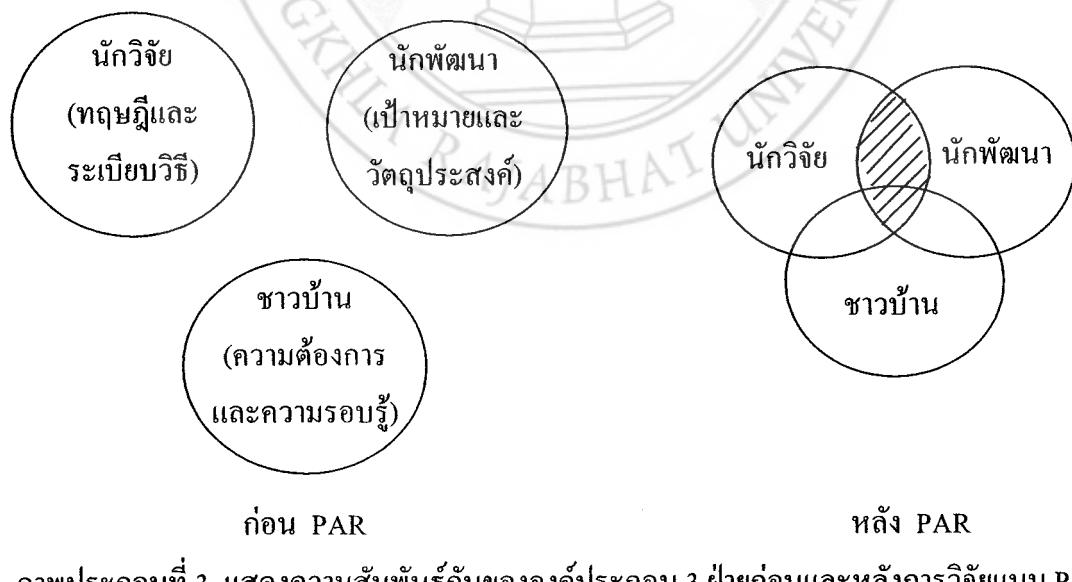
การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างแบบมีส่วนร่วม (PAR) เป็นกระบวนการที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากองค์ประกอบ 3 ฝ่าย ได้แก่ ชาวบ้านหรือประชาชนในชุมชน นักวิจัย และนักพัฒนา ซึ่งทั้ง 3 ฝ่ายจะต้องมีบทบาททัดเทียมกันและมีโลกทัศน์ร่วม คือมีความเข้าใจร่วมกันในเรื่องของการพัฒนา อันเป็นรากฐานที่สำคัญยิ่งสำหรับความสำเร็จในการพัฒนาชุมชน (สุริยา วีรวงศ์, 2536) ทั้งนี้แต่ละฝ่ายมีบทบาทสำคัญที่สัมพันธ์กันในกระบวนการวิจัยดังนี้ (ขอบ เท็มกลัดและโภกิพย์ พวงงาม, 2547)

6.1 ชาวบ้าน ซึ่งเป็นตัวแทนของชุมชน เป็นผู้ที่รู้และเข้าใจความต้องการหรือสาเหตุของปัญหาภายในชุมชนอย่างแท้จริง อีกทั้งยังเป็นผู้ที่รู้ถึงทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน ทั้งทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรมนุษย์ที่เป็นแหล่งรวมของภูมิปัญญาชาวบ้าน และเป็นต้นทุนทางสังคม (social capital) ภายใต้ชุมชนซึ่งสามารถนำอุดมการณ์มาพัฒนาให้เกิดประโยชน์กับชุมชนได้

6.2 นักวิจัย ซึ่งเป็นตัวแทนของนักวิชาการที่สนใจการพัฒนา เป็นผู้ที่นำความรู้ และระเบียบวิธีวิจัยมาพัฒนาชุมชน สร้างชุมชนให้เกิดการเรียนรู้ แต่เมื่อผู้สั่งให้ผู้ถูกวิจัยปฏิบัติตามเพียงอย่างเดียวดังอดีต

6.3 นักพัฒนา ซึ่งเป็นตัวแทนของรัฐบาล หรือองค์กรพัฒนาเอกชน เช่น เจ้าหน้าที่จากสำนักงาน ตำรวจ แพทย์ พยาบาล ฯลฯ นักพัฒนานี้จะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ เพราะนอกจากจะเป็นผู้ไกลตัวกับชุมชนแล้ว ยังเป็นทั้งเครือข่ายและผู้ประสานงานเครือข่ายที่สำคัญในการสนับสนุนให้การดำเนินงานต่าง ๆ เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ เป็นผู้รู้เข้าใจถึงจุดอ่อน จุดแข็งของชุมชน สามารถช่วยให้ดึงจุดแข็งของชุมชนօอกมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้เต็มที่

จากที่กล่าวไว้สามารถสรุปความสัมพันธ์กันขององค์ประกอบทั้ง 3 ฝ่ายก่อนและหลังการวิจัยแบบ PAR ได้ดังภาพประกอบที่ 3

ภาพประกอบที่ 3 แสดงความสัมพันธ์กันขององค์ประกอบ 3 ฝ่ายก่อนและหลังการวิจัยแบบ PAR
ที่มา : สุริยา วีรวงศ์, 2536

7. ขั้นตอนการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) มีขั้นตอนในการดำเนินการวิจัยที่แตกต่างจากการวิจัยแบบดั้งเดิมที่เราคุ้นเคย เพราะการวิจัยแบบ PAR มิได้ให้ความสำคัญกับนักวิจัยในฐานะผู้แสดงบทบาทนำในการเริ่มทำการวิจัย และเป็นผู้มีอำนาจรับผิดชอบกระบวนการการทำวิจัยทั้งหมด แต่เน้นการแก้ปัญหาของชุมชนจากโครงการและกิจกรรมที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน นักวิจัย และนักพัฒนา โดยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนกับนักวิจัยเป็นหลัก ซึ่งขั้นตอนในการดำเนินการวิจัยแบบ PAR แบ่งออกได้เป็น 5 ขั้นตอนใหญ่ ๆ ดังนี้ (ขอบ เริ่มนกลัด และ กอวิทย์ พวง งาม, 2547)

7.1 ระยะก่อนทำวิจัย (pre – research phase) หรือขั้นตอนการเตรียมชุมชน มีขั้นตอน ย่อๆ ดังต่อไปนี้

7.1.1 การสร้างสัมพันธภาพ เป็นการสร้างสัมพันธภาพในระยะเริ่มต้นกับชาวบ้าน และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับชุมชนด้วยการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ อาจอยู่ในลักษณะของการแคะทักทายตามบ้าน แนะนำตัวเอง หรือการเข้าช่วยเหลือกิจกรรม ประเพณีต่าง ๆ ที่ชุมชนจัดขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้ชาวบ้านเกิดการยอมรับ และไว้วางใจในตัวผู้วิจัย ทำให้การดำเนินการขั้นต่อไปมีประสิทธิภาพมากขึ้น

7.1.2 การสำรวจและศึกษาชุมชน เป็นการสำรวจและศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของชุมชน นับตั้งแต่ลักษณะทางภัยภาพ แหล่งทรัพยากรของชุมชน ข้อมูลด้านประชากร สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม อาจใช้แหล่งข้อมูลจากหน่วยงานราชการ เช่น ข้อมูล กชช.2ค ข้อมูล บปส. และจากองค์กรพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งจากผู้นำหรือบุคคลสำคัญในชุมชน เพื่อเป็นประโยชน์ในการคัดเลือกชุมชนในขั้นต่อไป

7.1.3 การคัดเลือกชุมชน การคัดเลือกชุมชนในการวิจัยแบบ PAR มักให้ความสำคัญกับประชาชนในชุมชนที่ด้อยโอกาสทางสังคม (disadvantage community) หรือด้อยโอกาส กว่าชุมชนอื่น เพื่อเป้าหมายในการยกระดับคุณภาพชีวิตให้สูงขึ้น

7.1.4 การเข้าสู่ชุมชน เมื่อคัดเลือกชุมชนได้แล้ว นักวิจัยจะต้องเข้าสู่ชุมชน และเริ่มดำเนินการสร้างสัมพันธ์กับชาวบ้านด้วยการแนะนำตัวเอง ที่เจาะจงถูกประสงค์ของโครงการในรูปแบบไม่เป็นทางการ เช่น การพูดคุย การจัดประชุมกิจกรรม รวมทั้งการประชาสัมพันธ์ โครงการให้ชุมชนได้รับรู้ นอกจากนี้นักวิจัยควรพบปะกับกลุ่มองค์กร เช่น นายอำเภอ พัฒนากร กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น เพื่อปรึกษาและแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ประสบการณ์ระหว่างกัน รวมทั้งการพบปะกับผู้นำชุมชน เพื่อที่จะวางแผนการดำเนินการ PAR อย่างเป็นทางการมากขึ้น

7.1.5 การเตรียมคน การเตรียมเครือข่าย เป็นกระบวนการในขั้นสุดท้ายของการเตรียมชุมชนก่อนที่จะเข้าสู่ขั้นระยะการทำวิจัย ขั้นนี้จะต้องเตรียมคนและเตรียมเครือข่ายให้เกิดความพร้อมในการลงมือดำเนินการ

1) การเตรียมคน ได้แก่ ชาวบ้าน นักวิจัย และนักพัฒนา

ก. การเตรียมชาวบ้าน ควรเตรียมชาวบ้านให้มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับ PAR เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงการมีส่วนร่วมและการแก้ปัญหาของกระบวนการ PAR แล้วยังต้องเตรียมชาวบ้านให้เข้าร่วมเป็นกลุ่มหรือทีมในการวิจัย เพื่อจะได้รู้สึกว่าทุกคนในชุมชนเป็นทรัพยากรที่สำคัญในการพัฒนาชุมชน และมองเห็นคุณค่า ศักดิ์ศรีของตนเองมากขึ้น

ข. การเตรียมนักวิจัย นักวิจัยจะต้องเตรียมตนเองให้มีความรู้ที่เกี่ยวข้องกับหลักการพัฒนาแบบเหมาะสมและยั่งยืน และเรียนรู้หลักในการสร้างสัมพันธภาพเพื่อเข้าถึงจิตใจของชาวบ้านหรือกลุ่มเป้าหมาย อีกทั้งจะต้องเข้าใจบทบาทและหน้าที่ของตนในการกระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดแนวคิดในการพัฒนาตนเองและชุมชน ตลอดจนค่อยสนับสนุนกิจกรรมต่าง ๆ

ค. การเตรียมนักพัฒนา อันได้แก่ ผู้นำชุมชน สมาชิกคนสำคัญของชุมชน และหน่วยงานที่ให้การสนับสนุน ที่ต้องมีความรอบรู้เกี่ยวกับชุมชน และวัฒนธรรม รวมทั้งปัญหาในการพัฒนาชุมชนเป็นอย่างดี เพราะเป็นเสมือนผู้ประสานงาน ทำหน้าที่เป็นผู้สร้างและผนึกกำลังในชุมชนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นผู้ชี้ความช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอกมาสนับสนุน หรือช่วยเหลือในกระบวนการ PAR เช่น การช่วยฝึกอบรม การสนับสนุนด้านวัสดุอุปกรณ์ หรือทุน เป็นต้น และเป็นผู้ชี้ถอนญาติให้กระบวนการทางอย่างเกิดขึ้นในชุมชน

2) การเตรียมเครือข่าย นักวิจัยจะต้องเตรียมการประสานงานกับเครือข่ายต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกชุมชน เพื่อให้กระบวนการของ PAR ดำเนินไปอย่างที่ต้องการ เครือข่ายในชุมชน เช่น ชาวบ้าน เจ้าหน้าที่ในชุมชน หรืออาสาสมัคร ส่วนเครือข่ายภายนอกชุมชน เช่น องค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนที่ต้องการเข้ามาให้ความร่วมมือในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ของชุมชน และจัดหาทรัพยากรที่ชุมชนต้องการในการแก้ปัญหา

การเตรียมเครือข่ายนี้ เป็นการเตรียมเครือข่ายให้ได้เรียนรู้และตระหนักรถึงสภาพปัญหาที่ต้องร่วมกันหาทางแก้ไข โดยอาศัยการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่าย และเตรียมให้เข้าใจถึงหลักการ กระบวนการของ PAR เพื่อที่จะดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ อย่างเข้าใจและรู้หน้าที่ของตนเองในการร่วมกันแก้ปัญหา พร้อมทั้งเตรียมที่จะให้การสนับสนุนทั้งด้านความคิด กิจกรรม และเงินทุน

ขั้นตอนการเตรียมคนและเครือข่าย เป็นขั้นตอนที่สำคัญมาก ถ้าผู้วิจัยไม่สามารถน้อมถอดความต้นเองให้เข้ากับชุมชนได้ ก็ยากที่จะก้าวไปสู่ขั้นตอนที่ต้องอาศัยการมีส่วนร่วม และความร่วมมือของชุมชนเป็นสำคัญ

7.2 ระยะของการทำวิจัย (research phase) ประกอบด้วยขั้นตอนย่อยดังนี้

7.2.1 การศึกษาชุมชน เป็นขั้นตอนที่ลึกกว่าการคัดเลือกชุมชน เพราะเป็นขั้นตอนของการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนความคุ้นเคยกับการให้ความรู้แก่ชุมชน โดยจะต้องศึกษาถึงปัญหาและความต้องการของชุมชน พร้อมกับประเมินศักยภาพ จัดความสามารถ ภูมิปัญญาท่องถิ่น และทรัพยากร

ที่มีอยู่ในชุมชน และที่พ่อจะหามาได้จากภายนอกชุมชน ทั้งนี้จะเน้นกระบวนการเรียนรู้ด้วยการฝึกปฏิบัติ การอภิปรายปัญหา และการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ซึ่งสามารถนำเทคนิค PAR มาลดความคิดเห็นทั้งระดับบุคคลและกลุ่ม อันจะนำไปสู่การกำหนดแผนเพื่อจัดทำโครงการต่อไป

7.2.2 การวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน ขั้นตอนนี้อาจควบคู่ไปกับการศึกษาชุมชน ได้เนื่องจากเมื่อชาวบ้าน นักวิจัย และนักพัฒนาได้มาร่วมตัวกันเพื่อร่วมแสดงความคิดเห็นต่อความสามารถ ศักยภาพ และทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน แล้วก็สามารถดำเนินการวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนที่ต้องเร่งทางแก้ไขต่อไปได้เลย ทั้งนี้นักวิจัยและนักพัฒนาจะต้องพยายามกระตุ้นให้ชาวบ้านแสดงความคิดเห็นออกมาก เนื่องจากเป็นผู้ที่รู้ถึงสถานการณ์ของปัญหามากที่สุด และต้องสนับสนุนให้ชาวบ้านจัดเรียงลำดับความสำคัญของปัญหาไว้ ปัญหาใดเป็นปัญหาระดับต่ำ และเป็นที่สนใจร่วมกันระหว่างชาวบ้าน นักวิจัย และนักพัฒนา

7.2.3 การพิจารณาความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของโครงการ ชาวบ้านและนักวิจัยจำเป็นต้องพิจารณาร่วมกันว่าปัญหาใดควรรับ แต่จะแก้ไขด้วยวิธีใดจึงจะเหมาะสม ใน การพิจารณาความเหมาะสมของโครงการนั้นจะต้องคำนึงถึงความคุ้มทุน ความเหมาะสมกับพื้นที่ ความสอดคล้องกับขนบธรรมเนียมประเพณีของชุมชน และการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา

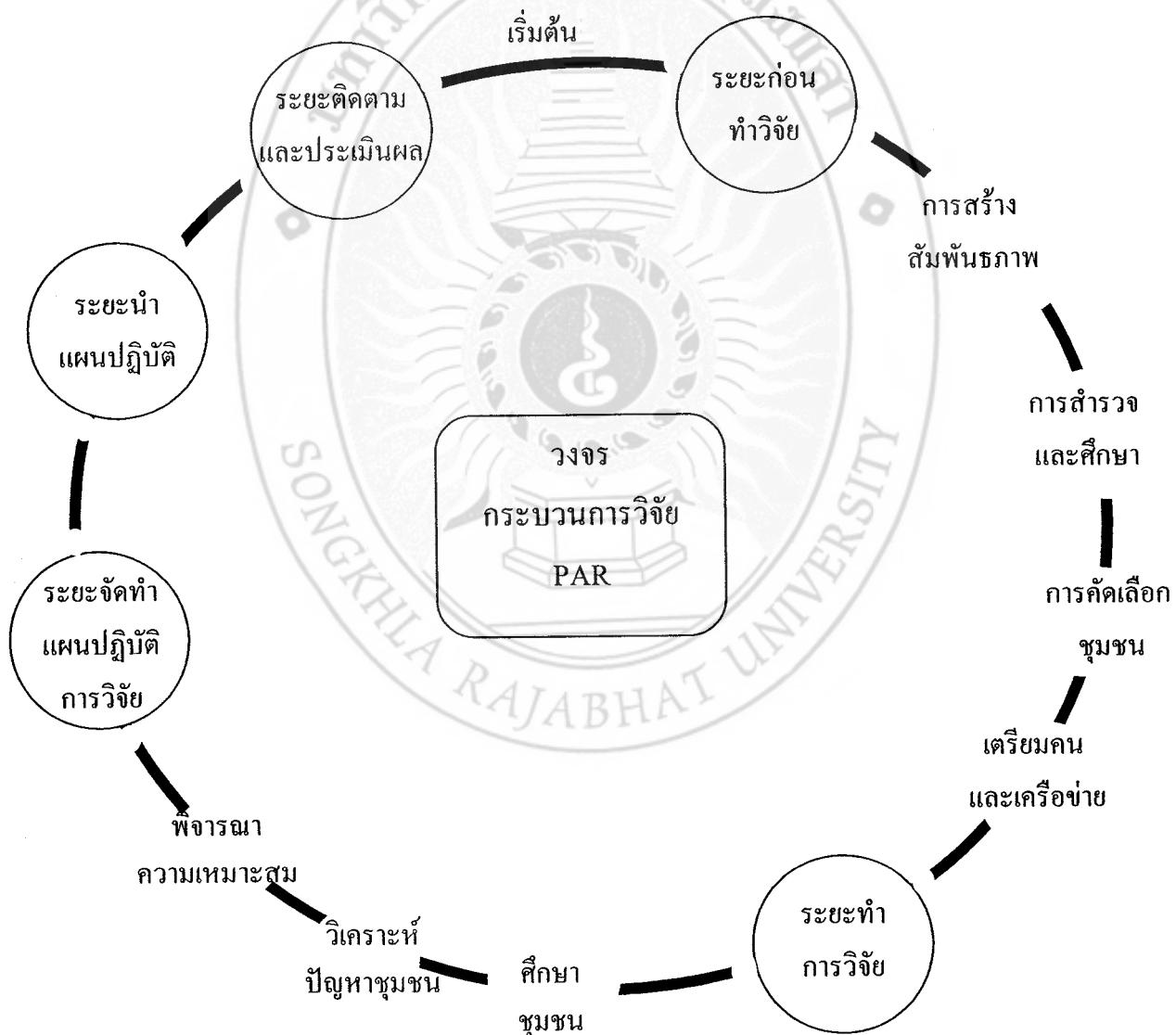
7.3 ระยะการจัดทำแผน (planning phase) เป็นกระบวนการตัดสินใจร่วมกัน เพื่อคัดเลือกโครงการและกิจกรรมที่จะต้องดำเนินการ โดยประชาชนในชุมชนจะต้องเข้ามามีส่วนร่วม ด้วยในทุกขั้นตอนของโครงการซึ่งต้องมีการกำหนดวัตถุประสงค์ของโครงการ ระบุกิจกรรม / ขั้นตอน การดำเนินงานต่าง ๆ ให้ชัดเจน กำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบของสมาชิกแต่ละคนในการดำเนินกิจกรรม ซึ่งนอกจากนักวิจัยจะต้องทำหน้าที่กระตุ้นให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการอย่างเต็มที่แล้ว อาจต้องทำหน้าที่สนับสนุนต่าง ๆ เช่น แนะนำช่องทางในการหาแหล่งทรัพยากร หรือแหล่งที่ให้การสนับสนุนจากภายนอก เพื่อนำมาใช้ในการดำเนินงาน อย่างไรก็ตามขั้นตอนนี้ควรให้ชาวบ้านจัดແກนนำเป็นกลุ่มทำงานหรือองค์กรคณะกรรมการ เพื่อร่วงรับการทำโครงการ วิจัยหรือกิจกรรมการพัฒนา

ในขั้นตอนของการจัดทำแผนนี้ ความร่วมมือหรือการมีส่วนร่วมถือว่าเป็นสิ่งสำคัญ เพราะหากกิจกรรมที่เกิดขึ้นมาจากนักวิจัยหรือนักพัฒนา ซึ่งเป็นบุคคลภายนอกชุมชน เมื่อออกจากชุมชนไปแล้วชาวบ้านจะเกิดความรู้สึกว่าไม่ใช่กิจกรรมของตนเอง และไม่ตั้งใจดำเนินกิจกรรมต่อไป ส่งผลให้การดำเนินงานพัฒนาที่ผ่านมาไม่ประสบผลสำเร็จ

7.4 ระยะการนำแผนไปปฏิบัติ (Implementation phase) ในการปฏิบัติตามแผนที่กำหนดไว้ ควรจะต้องมีแกนนำหรือกลุ่มในชุมชนเป็นกลุ่มทำงาน ซึ่งเป็นกลุ่มที่สมาชิกในชุมชนให้การยอมรับ กลุ่มทำงานหรือกลุ่มแกนนำนี้อาจเป็นกลุ่มหรือองค์กรที่มีอยู่แล้วในชุมชน และมีความเหมาะสม สามารถลีดองกับวัตถุประสงค์หรือลักษณะของงาน หากยังไม่มีกลุ่มหรือองค์กรที่เหมาะสม ก็จำเป็นต้องจัดตั้งกลุ่มขึ้นมาใหม่โดยคำนึงถึงความสอดคล้องกับลักษณะของกิจกรรมที่ตั้งไว้ สิ่งสำคัญก็คือ ต้องกระจายหน้าที่ความรับผิดชอบต่าง ๆ ระหว่างสมาชิกของกลุ่มให้ตรงกับศักยภาพและความสามารถของบุคคล

7.5 ระยะติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงาน (monitoring and evaluation phase) เป็นขั้นตอนที่จำเป็นและขาดไม่ได้ ซึ่งการติดตามผลหมายถึงการตรวจสอบของชาวบ้านหรือองค์กร ของชาวบ้านว่า งานหรือกิจกรรมที่ได้เริ่มทำไปนั้นสามารถดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่องและเหมาะสม หรือไม่ เป็นไปตามแผนงานที่กำหนดไว้หรือไม่ เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้มากน้อยเพียงใด มีอะไรบ้างที่จะต้องแก้ไข และมีปัญหาอุปสรรคอย่างไรหรือไม่ เพื่อที่จะได้มีการแก้ไข หรือปรับเปลี่ยนวิธีการให้เหมาะสม ได้ทันการ และในขณะเดียวกันก็อาจจะพบข้อดีที่สามารถนำไปปฏิบัติสืบเนื่องในโครงการเดิม หรือนำไปปฏิบัติในโครงการใหม่ ในการติดตามและประเมินผลงาน อาจใช้แบบฟอร์มที่สร้างขึ้นมาเพื่อตรวจสอบงานอย่างเป็นระบบ หรือใช้วิธีการจัดกลุ่มอภิประยក์ได้

ขั้นตอนการดำเนินการวิจัยแบบ PAR ที่กล่าวไปแล้ว อาจสรุปให้เห็นได้ในรูปของวงจรกระบวนการวิจัยแบบ PAR ดังภาพประกอบที่ 4

ภาพประกอบที่ 4 วงจรกระบวนการวิจัยแบบ Par

ที่มา : ขอบ เน็มกลัด และโภวิทย์ พวงงาม, 2547

สรุปการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (PAR) เป็นเทคนิคที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในการศึกษาหาสาเหตุปัญหาของชุมชน เพื่อร่วมกันวิเคราะห์ วางแผน ดำเนินการแก้ไขปัญหาชุมชนให้เป็นไปอย่าง ซึ่งมีวิธีการและขั้นตอนที่เป็นประโยชน์ต่อการทำงานร่วมกันของชุมชนและนักวิจัย ถือได้ว่า เป็นเทคนิคที่เหมาะสมสมดุลต่อการพัฒนาชุมชนยุคปัจจุบันที่ต้องการการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่าย

ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชนบทไทย

ตามที่ทราบกันทั่วไปแล้วว่าประมาณร้อยละ 70 ของประชากรไทยอาศัยอยู่ในชนบท ประกอบอาชีพหลักคือการเกษตรกรรม ชาวชนบทจึงเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศไทย พร้อมกันนี้ หมู่บ้านและชุมชนชนบทที่กระจายอยู่ทั่วประเทศก็เป็นรากฐานความมั่นคงของชาติ ทว่านับตั้งแต่อดีตเป็นต้นมา ชาวชนบทต้องเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ ที่บีบบังคับให้ต้องมีชีวิตอยู่อย่างแร้นแค้น ประสบกับความยากจนแบบไม่มีที่สิ้นสุด แม้กระทั่งฐานะจะได้ใช้ความพยายามอย่างยิ่งยวดในการพัฒนาชนบท โดยยึดถือการขัดปัญหาความยากจนในชนบท มุ่งสร้างคุณภาพชีวิตให้ชาวชนบทเป็นนโยบายหลักของการพัฒนาประเทศ แต่ผลการดำเนินงานพัฒนาชนบทของไทยก็ไม่สามารถบรรลุเป้าประสงค์ที่วางไว้ได้ดังปรากฏให้เห็นว่า ชาวชนบทส่วนใหญ่โดยเฉพาะชาวไร่ ชาวนา ยังประสบกับความยากจน ภาระหนี้สิน และปัญหาทุกข์ยากต่าง ๆ ที่กระทบต่อคุณภาพชีวิตของคนครอบครัว และชุมชน อันเป็นเหตุบั้นทอนความมั่นคงของประเทศทั้งในด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ตามมาจนถึงทุกวันนี้

ความพยายามต่อไปในการพัฒนาชนบทของทั้งภาครัฐและเอกชนหรือองค์กรใดๆ ตามที่เกี่ยวข้อง จะไม่บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้แน่นที่เกยเป็นมา หากความพยายามนั้นปราศจากความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับปัญหาของชนบทไทยในปัจจุบัน ตลอดจนสาเหตุแห่งปัญหาในการพัฒนาชนบทที่ผ่านมา ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไปนี้

1. ปัญหาของชนบทไทยในปัจจุบัน

เมื่อขอกลับไปพิจารณาผลการพัฒนาประเทศของภาครัฐและเอกชนที่ได้ดำเนินการไปเป็นเวลาเกือบสิบทศวรรษภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 เป็นต้นมา คือ ประมาณช่วงเวลา พ.ศ.2504 – 2538 ก็พบว่ารายได้ประชาชาติเพิ่มขึ้นโดยเฉลี่ยมากกว่าร้อยละ 7.5 และรายได้เฉลี่ยของประชากรเพิ่มขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันจากปีละ 2,100 บาท มาเป็น 68,000 บาท หรือเพิ่มขึ้นประมาณ 32 เท่า อันเป็นข้อมูลที่น่าจะแสดงถึงความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ และความสำเร็จในการพัฒนาด้านต่าง ๆ ของประเทศไทย แต่สภาพการณ์กลับประกฏว่า สิ่งที่เกิดขึ้นพร้อมกับการพัฒนาประเทศอย่างต่อเนื่องยานานกว่าเกือบสิบทศวรรษนั้น คือวิกฤตอันเป็นปัญหาของชนบทในด้านต่าง ๆ ซึ่งบุญนาค ตีวุฒิ (2543) ได้กล่าวถึงไว้ได้แก่

1.1 ปัญหาด้านความยากจน ปัญหาความยากจนและปัญหาความไม่เท่าเทียมในการกระจายรายได้ได้ปรากฏอย่างชัดเจน ตั้งแต่สิ้นสุดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2510 – 2514) โดยพบว่าคนในชนบทจำนวนมากอยู่ในสภาพที่ยากจน แม้รัฐบาลแต่ละสมัย จะได้มีความพยายามแก้ไขปัญหานี้มาเป็นลำดับ แต่ความเหลื่อมล้ำของรายได้ระหว่างกลุ่มครัวเรือนระดับต่าง ๆ ยังมีมาก หากถืออารายได้ในรูปเงินสดที่ต่ำกว่า 50,000 บาท / คน / ปี เป็นส่วนแบ่งความยากจนแล้ว พบว่าครัวเรือนเกษตรกรทั่วประเทศที่มีรายได้ต่ำกว่า 5,000 บาท มีจำนวนถึงร้อยละ 43

1.2 ปัญหาด้านการสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติ จากการพัฒนาประเทศที่ผ่านมา ทำให้ทรัพยากรจำนวนมากที่มีอยู่ในชุมชนชนบทถูกนำมาใช้ในการผลิตเพื่อการส่งออกอย่างเร่งรีบ ปัจจุบัน ผืนดิน แหล่งน้ำ ซึ่งเป็นแหล่งอาหารและปัจจัยสำคัญในการดำรงชีพของชนบทถูกนำมาใช้ในการเกษตรแทนใหม่และการอุตสาหกรรมที่ไม่คำนึงถึงหลักการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้ป่าไม้ถูกทำลายไปล้นบ้านไร่ ดินเดื่อม ดินเค็มขยายตัวบาร้อยล้านไร่ แหล่งน้ำธรรมชาติเน่าเสีย และเหือดแห้ง สภาพความสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติและความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมต่าง ๆ เหล่านี้/run แรงงานยากจะแก้ไข ทำให้ชาวชนบทประสบความขาดแคลนอย่างแร้นแค้น

1.3 ปัญหาด้านกำลังคนในชนบท ผู้คนที่เหลืออยู่ในหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นคนแก่หรือเด็กเล็ก เนื่องจากหนุ่มสาวที่มีความสามารถในการศึกษา ได้เดินทางออกจากหมู่บ้านเข้าสู่ระบบการศึกษาในเมืองเป็นกลุ่มแรก คนเหล่านี้เกือบทั้งหมดไม่หวนกลับมาทำงานหากินในหมู่บ้านเดิม ของตนอีกต่อไป เพราะกิจกรรมการศึกษาไทยมุ่งให้ผู้เรียนมีความรู้ ทักษะ และความคาดหวังเข้าสู่โลกของงานในเมืองเป็นหลัก เนื้อหาวิชาที่สอนเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตในชนบทน้อยมาก ส่วนคนหนุ่มสาวที่ไม่มีโอกาสเข้ารับการศึกษาสูง ต่างก็เดินทางออกจากหมู่บ้านเข้าไปเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรมและบริการในเมืองหรือต่างประเทศ เป็นเหตุให้ชนบทขาดแคลนผู้คนที่มีกำลังสติปัญญา และความรู้เข้ามาพัฒนา แก้ไขปัญหาของชุมชนได้

1.4 ปัญหาด้านความผูกพันของผู้คนในชนบท เกิดจากสภาพครอบครัวที่แตกแยก เพราะลักษณะการประกอบอาชีพที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้ความผูกพันภายในครอบครัวลดลง ในขณะเดียวกันความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมก็ลดน้อยลงด้วย เพราะโครงสร้างการสื่อสารที่เปลี่ยนไป ทำให้การติดต่อพูดจาเป็นไปอย่างผิวเผิน ความผูกพันเอาไว้สัก เอื้ออาทร ช่วยเหลือซึ่งกันและกันของผู้คนในหมู่บ้านลดลง ความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชนสูญหายไป สิ่งที่ตามมาก็คือปัญญาเสพติด ปัญหาสังคมต่าง ๆ เพราะชุมชนขาดความเข้มแข็งในการดูแลกันเอง

1.5 ปัญหาด้านการขาดความสามารถและอำนาจในการตัดสินใจ เนื่องจากในท่ามกลางกระแสโลกภัยตันที่มีข่าวสารข้อมูลจำนวนมากแพร่กระจายอย่างรวดเร็ว แต่ผู้คนในชนบทซึ่งส่วนใหญ่มีการศึกษาน้อย และยากจน อำนาจในการต่อรองต่ำ จึงเป็นเรื่องง่ายที่จะถูกหักโขงโดย

กลไกตลาดให้ซื้อในสิ่งที่ไม่จำเป็นต่อชีวิต แล้วในที่สุดคนส่วนใหญ่เหล่านี้ก็กลายเป็นผู้มีหนี้สินล้นพื้นดิน

นอกจากนี้แล้วเมื่อหันมาพิจารณาการดำเนินงานพัฒนาชนบทที่ผ่านมา จะพบว่ารัฐเป็นผู้ชี้นำและกำกับกิจกรรมการพัฒนามาโดยตลอด ทำให้ชาวชนบทสูญเสียความเป็นตัวของตัวเอง สูญเสียศักยภาพที่เคยมีแต่เดตโนء ไม่ว่าจะเป็นเรื่องยาการแพทย์ การศึกษา การประกอบอาชีพ การอบรมสั่งสอนและสืบทอดวัฒนธรรม ตลอดจนการแก้ปัญหาของชุมชน

ปัจจัยต่าง ๆ ดังกล่าว เป็นกระบวนการที่ดำเนินไปอย่างยาวนาน และเป็นสาเหตุสำคัญ ทำให้ชุมชนชนบทอ่อนแอลง ถ้ายังเป็นวิกฤตของชาติ เพราะเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชนที่มีผู้คนกว่าร้อยละ 60 ของประชากรชาติอาชัยอยู่ การที่จะแก้ไขวิกฤตให้สำเร็จลุล่วงไปได้ ก็คือต้องรับเรื่อง เสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน เพื่อให้สามารถพลิกฟื้นขึ้นมาเพื่อพาและพัฒนาตนเอง ได้อย่างยั่งยืน ซึ่งต่อมานำแนวคิดเรื่องการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนก็ปรากฏอยู่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 อันมีสาระสำคัญว่า ให้รัฐลงทุนการพัฒนาลง และให้ชุมชนมีอิสระในการเลือกวิถีพัฒนาของตนเองด้วยตนเองมากขึ้น โดยใช้ยุทธศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนเพื่อ ตนเองที่เน้นเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปีนทางลีอิกใหม่

2. สาเหตุแห่งปัญหาในการพัฒนาชนบท

ดังเป็นที่ประจักษ์ชัดแล้วว่า การดำเนินงานพัฒนาชนบทไทยที่ผ่านมาตลอดระยะเวลา อันยาวนานภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับต่าง ๆ นั้น ถึงแม้รัฐบาลทุกชุดจะให้ ความสำคัญจนถือเป็นนโยบายหลักในการพัฒนาประเทศ โดยทุ่มเททรัพยากรและงบประมาณจำนวนมาก มหาศาลเพื่อพัฒนาชนบทให้หลุดพ้นจากปัญหาความยากจน ความขัดสนเรื้อรังแฝง และความต้อห โอกาสต่าง ๆ ที่มีผลต่อคุณภาพชีวิตของชาวชนบท แต่การดำเนินงานก็ไม่บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมาย ที่วางไว้ มีหน้าซ้ำกลับทำให้ชุมชนชนบทมานากมายตกอยู่ในภาวะอ่อนแอยากจนลง ไม่สามารถ พึ่งตนเองได้ และเผชิญกับปัญหาที่ซับซ้อนมากยิ่งขึ้น

จากการวิเคราะห์กันหาสิ่งที่เป็นสาเหตุแห่งปัญหาที่ฉุนรังการดำเนินงานพัฒนาชนบท มิให้ประสบความสำเร็จของบรรดานักวิชาการและนักพัฒนาทั้งหลายก็ได้พบสาเหตุใหญ่ ๆ หลาย ประการ ได้แก่

ประการแรก การพัฒนาชนบทที่ผ่านมารัฐมุ่งตระเตรียมหรือปรับเปลี่ยนสภาพชีวิต และความคิดของชาวชนบทให้สอดคล้องกับแนวทางพัฒนาเศรษฐกิจสังคม โดยรวมของประเทศไทย ซึ่งติดเชือกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรีตามอย่างสังคมตะวันตกเป็นสำคัญ โดยไม่คำนึงถึง สภาพเงื่อนไขทางวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ ศักยภาพ และความพร้อมของ ชุมชนชนบท (ชาติชาย ณ เชียงใหม่, 2543) ดังนั้น นอกจากจะไม่สามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับ ชาวชนบทได้ตรงตามความเป็นจริงแล้ว ยังทำให้ชุมชนชนบทมานากมายตกอยู่ในความอ่อนแอด้วย

สภาพการณ์ที่ปรากรถอยู่ในหลาย ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นความยากจนของคนในชุมชน การสูญเสียและเสื่อมสภาพของตั่งแวดล้อมทางธรรมชาติ การสูญเสียกำลังคนวัยแรงงานให้กับภาคเมือง การเสื่อมคลายลงของความผูกพัน เอื้ออาทร ร่วมมือร่วมใจระหว่างกัน การขาดความสามารถและอำนาจในการตัดสินใจเลือกสิ่งที่ก่อให้เกิดความเสียหายในชุมชน ตลอดจนการขาดศักยภาพในการตัดสินใจด้วยตนเอง เพราะถูกครอบงำโดยกลไกของรัฐ ประกอบกับในปี พ.ศ. 2540 – 2541 ประเทศไทยได้เผชิญกับปัญหาวิกฤตทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรง ซึ่งทำให้ปัญหาเศรษฐกิจ สังคมต่าง ๆ ตามมาซ้ำเดิมชนบทที่ยากจนอ่อนแออยู่แล้ว ให้ Lew Raya ยิ่งขึ้น (บุญนาค ตีวุกุล, 2543)

ประการที่สอง การพัฒนาชนบทที่ผ่านมาส่วนใหญ่เน้นการสร้างสิ่งที่เป็นวัตถุ ดังจะเห็นได้จากกิจกรรมของการครรภ์ที่มักออกมายังลักษณะของการสร้างสาธารณูปโภค เช่น ถนน หนทาง การขยายไฟฟ้า ประปา และการติดต่อสื่อสาร การสร้างบ่อน้ำสาธารณะ เป็นต้น ครั้นการพัฒนาวัตถุได้บรรลุไปถึงจุดหนึ่ง จึงได้พบว่าความเริ่มต้นด้านวัตถุเพียงอย่างเดียว ไม่ได้ช่วยให้ชาวชนบทมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น บางครั้งกลับทำให้ยากจนลงอีก เพราะรูปแบบการใช้ชีวิตอย่างฝุ่นเพือยกในเมืองแผ่กระจายเข้าสู่ชนบทอย่างรวดเร็ว ดังนั้นการสร้างความเริ่มต้นด้านวัตถุจึงไม่ใช่วิธีการแก้ปัญหาให้แก่ชนบทอย่างแท้จริง (กาญจนा ตั้งชลพิพย์, 2532)

ประการที่สาม การพัฒนาชนบทที่ผ่านมา มีหน่วยงานหลาย ๆ หน่วยที่มีหน้าที่บริหารงานพัฒนาชนบท ได้เข้าไปดำเนินงานแบบบีบตื้นโดยนาย เป้าหมาย เทคนิควิทยาการในการปฏิบัติแตกต่างกันไป ที่สำคัญก็คือ เป็นการทำางานลักษณะแยกส่วน ไม่เป็นองค์รวม แบบ “ตัวใครตัวมัน” ขาดการประสานงานและสนับสนุนซึ่งกันและกัน (ชาติชาย ณ เชียงใหม่, 2543) ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างหน่วยงานที่ทำงานอยู่ในเรื่องเดียวกัน และทำให้ประชาชนในพื้นที่ชนบทนั้น ๆ เกิดความสับสน เพราะความซ้ำซ้อนในการดำเนินงานของหน่วยงานต่าง ๆ นอกจากนั้นแล้ว ยังทำให้สิ่นเปลืองทรัพยากรของรัฐ แต่ขาดพลังในการพัฒนาชนบทให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน และไม่สามารถสนองความต้องการอันแท้จริงของประชาชนในชุมชนชนบทแต่ละพื้นที่ได้

ประการสุดท้าย การพัฒนาชนบทที่ผ่านมาเป็นการมองปัญหาของชนบทว่าเกิดจากขาดความขาดความรู้ ขาดปัจจัยพื้นฐาน ขาดเงินทุนและเทคโนโลยีการผลิตเป็นหลัก ซึ่งจำเป็นต้องขึ้นอยู่กับการลงทุนและการส่งเสริมของรัฐเป็นหลัก (ชาติชาย ณ เชียงใหม่, 2543) การดำเนินงานและบริหารงานพัฒนาชนบทจึงกำหนดให้ภาครัฐ โดยเฉพาะส่วนกลางทำหน้าที่ชี้นำอยควบคุม การพัฒนา ไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาชุมชนของตนเอง คงเป็น “ผู้รับ” หรือ “ผู้ตาม” เท่านั้น เป็นเหตุให้ชนบทสูญเสียศักยภาพที่จะพัฒนาการเรียนรู้ ศติปัญญา และความสามารถในการพึ่งและพัฒนาตนเอง รวมทั้งสูญเสียโอกาสที่จะพัฒนาการเรียนรู้ ศติปัญญา และความสามารถในการแก้ไขปัญหา หรือตัดสินใจกำหนดวิถีชีวิตของตนเองและชุมชน เมื่อใดที่มีหน่วยงานหรือองค์กรยื่นมือเข้าไปช่วยเหลือ การดำเนินงานในกิจกรรมก็จะเป็นไปด้วยดี แต่เมื่อใดที่หน่วยงานหรือองค์กรนั้นมีความต้องการตัวอกไป กิจกรรมก็ไม่สามารถดำเนินงานต่อไปได้ (กาญจนा

ตั้งชลทิพย์, 2532) แล้วยังเกิดข้อขัดแย้งระหว่างสองฝ่ายให้เห็นอยู่เป็นประจำ โดยฝ่ายราชการกล่าวว่า ชาวบ้านไม่ให้ความสนใจและขาดความร่วมมือในงานพัฒนา ส่วนฝ่ายชาวบ้านก็โต้กลับว่า ฝ่ายราชการนำโครงการที่ไม่สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการมาให้ (มงคล ค่านานนิทร์, 2541 อ้างถึงใน บุญนาค ตีวุฒิ, 2543)

จากสาเหตุต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดปัญหาในการพัฒนาชนบทที่ผ่านมาดังกล่าวข้างต้น ประเด็นที่ได้รับความสนใจมากที่สุด ก็คือ สาเหตุจากการขาดการมีส่วนร่วมอย่างจริงจังของประชาชนในการพัฒนา เนื่องจากการดำเนินงานพัฒนาชุมชนตลอดระยะเวลาเวลายาวนานนี้ รัฐมักแสดงงบทบาทเป็นผู้ชี้นำและกำกับการพัฒนาชุมชนเป็นสำคัญ โดยไม่คำนึงถึงการดึงเอาประชาชนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ซึ่งนอกจากจะทำให้ชนบทสูญเสียความเป็นตัวของตัวเองสูญเสียศักยภาพที่เคยดูแลตนเอง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องยารักษาโรค การศึกษา การประกอบอาชีพ การอบรมสั่งสอนและสืบทอดวัฒนธรรม ตลอดจนการแก้ไขปัญหาของชุมชนแล้ว ยังทำให้ประชาชนในชุมชนขาดโอกาสในการตัดสินใจเลือกวิถีทางการพัฒนาชุมชนของตนตามความต้องการและสภาพปัญหาอันแท้จริง จนมองไม่เห็นประโยชน์ที่จะได้รับจากการดำเนินกิจกรรมพัฒนาชนบทที่รัฐจัดขึ้น อีกทั้งยังขาดการตื่นตัวที่จะพัฒนาหรือแก้ไขปัญหาของชุมชนด้วยพลังและศักยภาพของชุมชนเอง คือเป็น “ผู้รับ” หรือ “ผู้ตาม” เพียงอย่างเดียว เมื่อใดก็ตามที่หน่วยงานพัฒนาที่เข้ามายังชุมชน ถอนตัวออกไป ก็หมายความปัญญาที่จะดำเนินการพัฒนาชุมชนของตนเองต่อไปได้

ดังนั้น กลยุทธ์และแนวทางการพัฒนาชุมชนแนวใหม่ในปัจจุบันจึงหันมาให้ความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเข้ามายังชุมชน ไม่ใช่การพัฒนาในพื้นที่ต่อเนื่องกระบวนการพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นการมีส่วนร่วมวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน การเลือกโครงการหรือกิจกรรมตามต้องการ การดำเนินการตามติดตามผล จนถึงขั้นประเมินผล

ข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้านในงานพัฒนาชนบท

ข้อมูลสำคัญประการหนึ่งที่จำเป็นต้องนำมาใช้สำหรับวางแผนพัฒนาชนบท คือข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน หรือเรียกสั้น ๆ อย่างเป็นที่รู้จักกันดีในนักพัฒนาชุมชนทั่วโลกว่า “ข้อมูล กชช. 2ค” ข้อมูลนี้แสดงให้เห็นสภาพทั่วไปและปัญหาของหมู่บ้านชนบทไทยด้านต่าง ๆ ได้แก่ โครงสร้างพื้นฐาน เศรษฐกิจ สุขภาพอนามัย ความรู้และการศึกษา ความเข้มแข็งของชุมชน และทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งการจัดเก็บข้อมูลจะกระทำการทุกหมู่บ้านในชนบทเป็นประจำทุก 2 ปี ภายใต้ความรับผิดชอบการบริหารการจัดเก็บโดยคณะกรรมการอำนวยการงานพัฒนา คุณภาพชีวิตของประเทศ (พชช.) และมีกรรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย เป็นฝ่ายเลขานุการ ทำหน้าที่ประสานการดำเนินการ จัดเก็บ บันทึก ประมวลผล และวิเคราะห์ข้อมูล ส่วนผู้ให้ข้อมูลจะประกอบด้วยคณะกรรมการหมู่บ้าน / ชุมชน / ผู้นำชุมชน และสมาชิกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นของหมู่บ้าน / ชุมชน หรือผู้ที่มีความรอบรู้สภาพทั่วไปในหมู่บ้าน / ชุมชนเป็นอย่างดี

รวมทั้งหมดประมาณ 7 – 10 คน (คณะกรรมการอำนวยการงานพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน, 2550)

สาระสำคัญที่ควรรู้เกี่ยวกับข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน (กชช.2ค) มีดังนี้ (คณะกรรมการอำนวยการงานพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน, 2550)

1. หลักการของข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน / ชุมชน (กชช. 2ค) มีประเด็นสำคัญ คือ

1.1 ข้อมูล กชช. 2ค เป็นข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน / ชุมชนที่ทำให้สามารถสรุปสภาพปัญหาของหมู่บ้าน ซึ่งจะนำไปสู่การวางแผนแก้ไขปัญหาของหมู่บ้าน ตำบล ของหน่วยงานราชการ ที่เกี่ยวข้อง หรือกลุ่ม / องค์กรประชาชน เพื่อให้ประชาชนได้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

1.2 ข้อมูล กชช. 2ค เป็นข้อมูลที่ต้องดำเนินการจัดเก็บทุกสองปี ตามมติคณะกรรมการบริหารจัดการชุมชนที่เมื่อวันที่ 22 กันยายน 2520 โดยการจัดเก็บข้อมูลจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และการสัมภาษณ์จากผู้นำท้องถิ่นในแต่ละหมู่บ้าน เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปใช้ในการวางแผนพัฒนาตำบล แผนพัฒนาอำเภอ และแผนพัฒนาจังหวัด

2. วัตถุประสงค์ของข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน / ชุมชน (กชช. 2ค) การจัดเก็บข้อมูล กชช. 2 ค ดำเนินการเพื่อ

2.1 ใช้ข้อมูล กชช. 2 ค เป็นเครื่องมือในการสำรวจสภาพความเป็นอยู่ของประชาชน ในแต่ละหมู่บ้านทั่วประเทศ สำหรับการวางแผน การกำหนดนโยบาย และเป็นข้อมูลการประเมินผลการพัฒนาโดยล่วงรวม

2.2 ให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ใช้ประโยชน์จากข้อมูล กชช. 2ค ในการวางแผนการติดตามและประเมินผลการพัฒนาชนบท

2.3 ใช้ระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน / ชุมชน จากข้อมูล กชช. 2ค กำหนดพื้นที่เป้าหมายในการพัฒนาของแต่ละจังหวัด อำเภอ และตำบล

3. ประโยชน์ของข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน / ชุมชน (กชช. 2ค) ข้อมูล กชช. 2ค มีประโยชน์กับหลาย ๆ ฝ่ายดังนี้

3.1 ประชาชนในแต่ละหมู่บ้าน / ชุมชน ทั่วประเทศสามารถทราบถึงคุณภาพชีวิต สภาพความเป็นอยู่ และสภาพปัญหาของหมู่บ้าน / ชุมชนของตนเองว่าเป็นอย่างไร

3.2 ภาคราชการ หรือภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง สามารถใช้ประโยชน์จากข้อมูล กชช. 2ค ในการวางแผนการติดตามและประเมินผลการพัฒนาชนบท การจัดระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน การจัดทำแผนพัฒนาในด้านต่าง ๆ ตลอดจนการกำหนดพื้นที่เป้าหมายในการพัฒนาของหน่วยงานแต่ละระดับทั้งส่วนกลาง จังหวัด อำเภอ และตำบล

3.3 ภาคเอกชน สามารถนำข้อมูลจาก กชช. 2ค มาใช้ในการตัดสินใจและวางแผน ในการบริหารจัดการเพื่อลุนทางธุรกิจ

4. ตัวชี้วัดข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน / ชุมชน (กชช. 2ค) เครื่องชี้วัดข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน / ชุมชน (กชช. 2ค) ที่นำมาใช้ในการจัดเก็บข้อมูลในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (ปี 2550 – 2554) มี 6 ด้าน 31 ตัวชี้วัด ได้แก่

4.1 ด้านโครงสร้างพื้นฐาน มี 7 ตัวชี้วัด คือ 1) ถนน 2) น้ำกิน 3) น้ำใช้ 4) น้ำเพื่อการเกษตร 5) ไฟฟ้า 6) การมีที่ดินทำกิน และ 7) การติดต่อสื่อสาร

4.2 ด้านการประกอบอาชีพและการมีงานทำ มี 7 ตัวชี้วัด คือ 1) การมีงานทำ 2) การทำงานในสถานประกอบการ 3) ผลผลิตจากการทํางาน 4) ผลผลิตจากการทำไร่ 5) ผลผลิตจากการทำเกษตรอื่น ๆ 6) การประกอบอุตสาหกรรมในครัวเรือน และ 7) การได้รับประโยชน์จากการมีสถานที่ท่องเที่ยว

4.3 ด้านสุขภาพและอนามัย มี 4 ตัวชี้วัด คือ 1) ความปลอดภัยในการทำงาน 2) การป้องกันโรคติดต่อ 3) การกีฬา และ 4) การปลดปล่อยสภาพดี

4.4 ด้านความรู้และการศึกษา มี 3 ตัวชี้วัด คือ 1) ระดับการศึกษาของประชาชน 2) อัตราการเรียนต่อประชาชน และ 3) การได้รับการศึกษา

4.5 ด้านความเข้มแข็งของชุมชน มี 5 ตัวชี้วัด คือ 1) การเรียนรู้โดยชุมชน 2) การได้รับความคุ้มครองทางสังคม 3) การมีส่วนร่วมของชุมชน 4) การรวมกลุ่มของประชาชน และ 5) การเข้าถึงแหล่งเงินทุนของชุมชน

4.6 ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มี 5 ตัวชี้วัด คือ 1) คุณภาพของดิน 2) คุณภาพของน้ำ 3) การปลูกป่าหรือไม้ยืนต้น 4) การใช้ประโยชน์ที่ดิน และ 5) การจัดสภาพสิ่งแวดล้อม

5. ระดับคะแนนของตัวชี้วัดข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน / ชุมชน (กชช. 2ค) เมื่อนำข้อมูล กชช. 2ค ซึ่งมี 6 ด้าน 31 ตัวชี้วัด มาวิเคราะห์และเปรียบเทียบกับเกณฑ์ชี้วัดแล้ว จะทำให้ทราบว่า ในแต่ละตัวชี้วัดอยู่ในระดับคะแนนใด ซึ่งมีทั้งหมด 3 ระดับดังนี้

- ถ้าได้ 1 คะแนน หมายถึง ตัวชี้วัดนั้นมีปัญหามาก (ต่ำกว่าเกณฑ์)
- ถ้าได้ 2 คะแนน หมายถึง ตัวชี้วัดนั้นมีปัญหาปานกลาง (อยู่ในเกณฑ์)
- ถ้าได้ 3 คะแนน หมายถึง ตัวชี้วัดนั้นมีปัญหาน้อย / ไม่มีปัญหา (สูงกว่าเกณฑ์)

6. การจัดระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน จากคะแนนที่ได้จะนำไปสู่การจัดระดับการพัฒนาของหมู่บ้านว่า เป็นหมู่บ้านระดับใด ทั้งนี้โดยใช้ตัวชี้วัดที่ได้ 1 คะแนน เป็นหลักในการพิจารณา ดังนี้

- ถ้าได้ 1 คะแนน จำนวน 11 – 31 ตัวชี้วัด จัดเป็นหมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับ 1 (ล้าหลัง)
- ถ้าได้ 1 คะแนน จำนวน 6 – 10 ตัวชี้วัด จัดเป็นหมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับ 2 (ปานกลาง)

- ถ้าได้ 1 คะแนน จำนวน 0 – 5 ตัวชี้วัด จัดเป็นหมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับ 3 (ก้าวหน้า)

การเรียงลำดับหมู่บ้านที่ควรได้รับการพิจารณาแก้ไขปัญหาให้ยึดหมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับ 1 (ล้ำหลัง) เป็นเป้าหมายอันดับแรก หมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับ 2 และอันดับ 3 เป็นเป้าหมายถัดไปตามลำดับ

ในกรณีที่มีหมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับ 1 หลายหมู่บ้านให้จัดหมู่บ้านที่มีตัวชี้วัดที่ได้คะแนน 1 มากกว่าหมู่บ้านอื่น ๆ อยู่ในลำดับแรกที่ควรได้รับการพิจารณาแก้ไขปัญหา ก่อน แต่ถ้ายังมีจำนวนตัวชี้วัดที่ได้คะแนน 1 เท่ากันอีก ให้พิจารณาหมู่บ้านที่มีจำนวนประชากรมากกว่าอยู่ในลำดับแรกที่ควรได้รับการพิจารณาแก้ไขปัญหา ก่อน

7. จำนวนหมู่บ้านชนบทไทยตามระดับการพัฒนา

จากการสำรวจข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน (กชช. 2ค) ปี 2550 ตามตัวชี้วัด 6 ด้าน 31 ตัวชี้วัด ในปี 2550 พบร่วม

7.1 ในภาครวม ในเขตชนบททั่วประเทศ 75 จังหวัด 875 อำเภอ 6,772 ตำบล 69,763 หมู่บ้าน จำนวนราษฎร 30,352,830 คน จำนวนครัวเรือน 7,926,620 ครัวเรือน มีจำนวนหมู่บ้านที่จำแนกตามระดับการพัฒนา คือ

- 1) หมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับหนึ่ง จำนวน 94 หมู่บ้าน
- 2) หมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับสอง จำนวน 6,926 หมู่บ้าน
- 3) หมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับสาม จำนวน 62,743 หมู่บ้าน

7.2 ในภาคใต้ ในเขตชนบทภาคใต้ 14 จังหวัด 150 อำเภอ 1,024 ตำบล 8,311 หมู่บ้าน จำนวนครัวเรือน 1,169,262 ครัวเรือน ราษฎร 4,469,306 คน มีจำนวนหมู่บ้านที่จำแนกตามระดับการพัฒนา คือ

- 1) หมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับหนึ่ง จำนวน 2 หมู่บ้าน
- 2) หมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับสอง จำนวน 599 หมู่บ้าน
- 3) หมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับสาม จำนวน 7,750 หมู่บ้าน

7.3 ในจังหวัดสงขลา ในเขตชนบทสงขลา 16 อำเภอ 117 ตำบล 956 หมู่บ้าน จำนวนครัวเรือน 143,418 ครัวเรือน ราษฎร 570,343 คน มีจำนวนหมู่บ้านที่จำแนกตามระดับการพัฒนา คือ

- 1) หมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับหนึ่ง จำนวน 1 หมู่บ้าน
- 2) หมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับสอง จำนวน 33 หมู่บ้าน
- 3) หมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับสาม จำนวน 922 หมู่บ้าน

7.4 ในบริเวณพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา จังหวัดสงขลา จังหวัดสงขลา มีอำเภอทั้งสิ้น 16 อำเภอ และมี 12 อำเภอที่อยู่ในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา ได้แก่ อำเภอเมืองสงขลา สะทิงพระโนด กระเสถินท์ รัตภูมิ สะเดา หาดใหญ่ นาหมื่น ควนเนียง บางกอกลำ สิงหนคร และคลองหอยโ่ง

จากข้อมูลของศูนย์ข้อมูลเพื่อการพัฒนาชนบท กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ณ วันที่ 12 มิถุนายน 2550 ระบุว่า มีเพียง 5 อำเภอ ใน 12 อำเภอดังกล่าวข้างต้นที่มีหมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับ 2 โดยไม่มีหมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับ 1 เลย ทั้งนี้ในจังหวัดสงขลา มีหมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับ 1 เพียง 1 หมู่บ้าน คือ บ้านยะเระ หมู่ 7 ตำบลสะบ้าข้อย อำเภอสะบ้าข้อย ซึ่งอยู่นอกพื้นที่การทำวิจัย หมู่บ้านเร่งรัดพัฒนาอันดับ 2 ใน 5 อำเภอของจังหวัดสงขลาที่อยู่ในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา ได้แก่

- 1) อำเภอเมืองสงขลา มี 1 หมู่บ้าน คือ
บ้านโคงไร หมู่ 8 ตำบลพะวง
- 2) อำเภอระโนด มี 4 หมู่บ้าน คือ
  - (1) บ้านท่านอน หมู่ 3 ตำบลท่านอน
  - (2) บ้านขาว หมู่ 3 ตำบลบ้านขาว (ติดต่อทะเลสาบ)
  - (3) บ้านระโนด หมู่ 4 ตำบลระโนด
  - (4) บ้านวัดสน หมู่ 3 ตำบลวัดสน
- 3) อำเภอควนเนียง มี 3 หมู่บ้าน คือ
  - (1) บ้ายอ่าวทึง หมู่ 4 ตำบลตรัตนภูมิ (ติดต่อทะเลสาบ)
  - (2) บ้านกรอบ หมู่ 5 ตำบลตรัตนภูมิ
  - (3) บ้านหัวปาน หมู่ 5 ตำบลหัวปาน
- 4) อำเภอบางกอกลำ มี 1 หมู่บ้าน คือ
บ้านท่าหาด หมู่ 2 ตำบลบ้านหาร
- 5) อำเภอสิงหนคร มี 1 หมู่บ้าน คือ
บ้านประดู่เขียน หมู่ 5 ตำบลม่วงงาม

จากที่กล่าวไปแล้ว สรุปได้ว่า ข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้านหรือ กชช. 2 ค ที่ถูกจัดเก็บนั้น เป็นข้อมูลสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงสถานการณ์การพัฒนาหมู่บ้านชนบทไทยทั่วประเทศ ทั้งด้านโครงสร้างพื้นฐาน เศรษฐกิจ สุขภาพอนามัย ความรู้และการศึกษา ความเข้มแข็งของชุมชน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นอกจากนั้นยังมีประโยชน์อย่างมากต่อการแก้ไขปัญหา การกำหนดทิศทางการพัฒนาชนบทของไทยได้อย่างตรงเป้าหมาย ตรงกับสภาพปัญหา และความต้องการที่แท้จริงของประชาชน อันจะส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดีขึ้น

ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากความพยายามของคณะผู้วิจัยในการศึกษาสำหรับผลงานวิจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องโดยตรง หรือคล้ายคลึงกับงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของหมู่บ้าน เร่งรัดพัฒนาบริเวณพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาในการพัฒนาคุณภาพชีวิตชั้นนำจากสถาบัน องค์กรที่มีการรวบรวมงานวิจัยทั้งหลาย ปรากฏว่าไม่มีผู้ใดทำการวิจัยไว้เลย แต่มีงานวิจัยบางชิ้นที่ศึกษาถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนางานหรือแก้ปัญหาต่าง ๆ ในชุมชน โดยใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งพอจะเกี่ยวข้องและนำเสนออ้างอิงได้ดังนี้

1. สุนทร ทองคง (2531) ได้ศึกษาผลการพัฒนางานสาธารณสุขมูลฐาน โดยใช้รูปแบบการวิเคราะห์การแก้ปัญหาโดยชุมชน กรณีศึกษาวิจัยและพัฒนาโครงการนนทรรศ พนวัตผลการพัฒนาการพึ่งตนเองของประชาชนสู่เป้าหมายการพัฒนาคุณภาพชีวิต สูงกว่าก่อนดำเนินงานวิจัย เนื่องจากประชาชนผู้เข้าร่วมโครงการได้มีการผสมผสานทักษะวิชาการกับภูมิปัญญาท่องถิ่น โดยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ทำให้ประชาชนเกิดความตระหนักในการดูแลสุขภาพตนเอง

2. วันทนนา บุญวงศ์ (2535) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒnarูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อใช้ในโครงการส่งเสริมคุณภาพชีวิตเพื่อชาวบ้าน และมีการทดลองใช้เพื่อปรับปรุงรูปแบบ พนวัตฯรูปแบบที่ได้สามารถ剋ระดมการมีส่วนร่วมของประชาชนให้มาร่วมในกระบวนการพัฒนาได้ และเป็นการสอนให้ประชาชนเรียนรู้วิธีการศึกษาชุมชนด้วยตนเอง และเรียนรู้ที่จะคิดเอง ทำเอง แก้ปัญหาเอง รวมทั้งช่วยลดปัญหาการปีTNบังข้อมูล ทำให้ได้ข้อมูลตามความต้องการของหน่วยงาน

3. ศูนย์ฝึกอบรมและพัฒนาการสาธารณสุขมูลฐานภาคเหนือ จังหวัดนนทรรศ (2536) ได้ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาสาธารณสุขมูลฐานชุมชน ในอำเภอโกรกพระ จังหวัดนนทรรศ ผลการวิจัยพบว่าชาวบ้านและเจ้าหน้าที่สาธารณสุขได้เรียนรู้ทักษะกระบวนการตัดสินใจแก้ปัญหา ทักษะการสื่อสาร และการทำงานเป็นกลุ่ม และชาวบ้านได้ช่วยเหลือกันในการพัฒนาหมู่บ้านอย่างเป็นรูปธรรม

4. บุญชอน เกษโกวิท (2538) ได้ประยุกต์ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมาในการให้อาหารเสริมกับทารก ที่บ้านบ่อตานะ หมู่ที่ 5 อำเภอ漫กเหล็ก จังหวัดสระบุรี ผลการดำเนินโครงการพบว่า márคามีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่และการให้อาหารเสริมถูกต้องตามลักษณะที่กำหนดโดยกระบวนการกลุ่ม

5. นิมิตร แสงเกตุ (2541) ได้ทำการศึกษาเรื่องการทดลองใช้รูปแบบการมีส่วนร่วมเชิงประยุกต์ต่อการพัฒนางานสุขาภิบาล กรณีศึกษาอำเภอเทพา จังหวัดสงขลา โดยนำเสนอกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมาผสมผสานกับกระบวนการ AIC มาเป็นรูปแบบในการพัฒนางานสุขาภิบาลตั้งแต่กระบวนการริเริ่ม วางแผน ดำเนินงาน และประเมินผล พนวัตฯหมู่บ้านที่ใช้

รูปแบบเชิงประยุกต์ดังกล่าวโดยการเรียนรู้ร่วมกันของประชาชน มีผลการทดลองสูงกว่าก่อนการทดลองทุกกรรม และสูงกว่าหน้าที่ใช้รูปแบบทั่วไปในการพัฒนางานสุขาภิบาล

6. ปานกนล พิสิฐอรรถกุล (2546) ได้ใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วม และกระบวนการเรียนรู้ของประชาชนในการจัดการขยะมูลฝอย กรณีศึกษาเทศบาลตำบลปริก อำเภอสะเดา จังหวัดสงขลา ผลการวิจัยพบว่าการใช้รูปแบบการวิจัย เชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ก่อให้เกิดการเรียนรู้ของทีมวิจัยฝ่ายชุมชนในเรื่องของขยะมูลฝอย ตั้งแต่เริ่มจนสิ้นสุดโครงการ โดยสามารถพัฒนาสมาชิกได้พร้อม ๆ กันไปทั้งด้านความรู้ ความคิด ความรู้สึก และทักษะการปฏิบัติ

7. พัชรินทร์ แก้วขาว (2547) ได้ศึกษาวิจัยกระบวนการเรียนรู้ร่วมแก้ไขปัญหาความยากจนของเกษตรกรในจังหวัดสุรินทร์ กรณีศึกษาบ้านลังโภน หมู่ที่ 6 ตำบลหนองใหญ่ อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งเป็นการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม พบว่าประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา ซึ่งมีผลตอบแทนการผลิตค่อนข้างต่ำ เกษตรกรตกลงใจในวงจรยั่งชั่วยั่ง ของระบบการกู้หนี้ยืมสินจากนายทุน มีปัญหารံ่องค่านิยม และความขาดแคลนสารอาหารญูปโภค สารแหตุของความยากจน คือ มีหนี้สินมาก ไม่มีที่ทำกิน ลูกເօරັດເອາປ່ຽນຮາຄາຂ້າວ รายจ่ายมากกว่ารายรับ ฟุ่มเฟือย ลูกมาก ยากจนแต่เดิม สำหรับแนวทางในการแก้ไขปัญหาความยากจน คือ การลดรายจ่ายเพิ่มรายได้ การจัดยุทธศาสตร์การพัฒนาคุณภาพชีวิต และการจัดโครงการความร่วมมือร่วมใจพัฒนาบ้านลังโภน

ส่วนด้านองค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมพบว่า ในภาคีเครือข่าย ทีมวิจัย ผู้วิจัย และชาวบ้านลังโภน มีความตระหนักและการเรียนรู้จากการจัดเวทีร่วมกัน

จากการศึกษาผลงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมข้างต้นพอจะสรุปได้ว่า รูปแบบงานวิจัยประเภทนี้ลูกน้ำมาใช้ส่งเสริมให้ประชาชนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมพัฒนาและแก้ปัญหา ชุมชนของตนเองทุกขั้นตอน ตั้งแต่การวางแผน การวิเคราะห์ การดำเนินงาน และการประเมินผล ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน จนเพิ่มขีดศักยภาพ สามารถกำหนดแนวทางและลงมือปฏิบัติ เพื่อพัฒนาและแก้ปัญหาของชุมชน ได้ตามบริบทและศักยภาพที่เท่าที่มีอยู่ นั่นเอง ไม่ต้องรอความช่วยเหลือจากภายนอกดังที่เคยเป็นมาในอดีต ด้วยเหตุนี้งานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจึง เป็นทางเลือกที่สำคัญทางหนึ่งที่พึงนำมาใช้เพื่อสร้างเสริมความสามารถของชุมชนในการพัฒนา และแก้ปัญหาของชุมชนด้วยชุมชนเอง อันจะก้าวสู่การเป็นชุมชนที่เข้มแข็งอย่างมั่นคงต่อไป